

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS
VÁROSI MUZEUM-EGYESÜLET

===== 1906. ÉVI =====

ÉRTESITŐJE

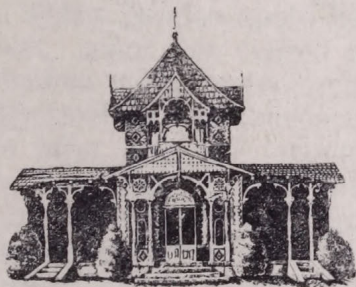
SZERKESZTI:
ALAPI GYULA
EGYESÜLETI TITKÁR

XX. EGYLETI ÉV. (XII. ÉVFOLYAM.)

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS
VÁROSI MUZEUM-EGYESÜLET

1906. ÉVI

ÉRTESITŐJE

XX. EGYLETI ÉV

SPITZER SÁNDOR
KÖNYVNYOMDÁJA
KOMÁROM, 1907

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

HIVATALOS RÉSZ.

Tekintetes Közgyűlés!

I. Az 1906. év történetéhez.

Az elmúlt 1906-ik esztendőben Egyesületünk, mint a Komáromvármegyei és városi Történeti és Régészeti Egylet jogutóda, huszéves fennállásához érkezett el. Husz évvel ezelőtt indult el utjára gondos ápoló kezek gyöngéd vezetésével. S most, mikor két évtized munkájának eredményeire tekinthetünk vissza, mély szomorúsággal tölt el a tudat, hogy Egyesületünk tudós megalapítója, első titkára és sok időn át lelke, tiszteleti, alapító és választmányi tagtársunk: Gyulai Rezső bencés tanár múlt év október 12-én elköltözött az élők közül. Érdemeiről, munkásságáról e jelentés szűk kereteiben nem tudnék hű képet alkotni, ennek külön fejezetet szentelünk; de elég utalnom irodalmi munkásságára, melyet Komáromvármegye és város multjának szorgalmas buvárlatában kifejtett s a muzeum első tárgyainak fáradhatlan összegyűjtésére, melyek annak ma is legbecsesebb anyagát képezik. Emlékét kegyelettel őrzik meg Egyesületünk évkönyvei, szerető munkatársai és a hálás utókor.

Nemcsak e súlyos veszteség ért bennünket, mely pótolhatlan űrt hagyott közöttünk, de kidőlt tagjaink sorából Bányai Lipót dr. tisztí főorvos, választmányunk régi buzgó tagja és kívülök is széles rendet vágott a halál, elragadva fiatalon Bausz Teodorik bencés tanárt, könyvtárunk őrét, a jeles szónokot, és Balogh Lajos, Barcza Adolf, Bors Mihály, Csorba István, Gre-

gosits István, Horváth Géza, Jankovich Aladár, Kecskeméthy Jenő, Pyber Pál, Schuster Aladár, és özv. Tahy Károlyné tagtársainkat.

Kultur-egyesületünk fennállása huszadik évének határ-mesgyéjéről szemlélve Egyesületünk jelen viszonyait, szomorúsággal tölt el a tudat, hogy ez alatt a hosszú idő alatt sem tudtunk állandó otthont teremteni magunknak. Gyűjteményeinknek szállást adott a sz. Benedek rend székháza, a komáromi ref. egyház, a kir. törvényszék, végül ujabban a nemes város, melynek kegyes jóakarata folytán immár hetedik éve a sétatéren levő Esterházy pavillonban helyeztük el muzeumunkat. Ez a favázás épület azonban az 1891-iki iparkiállításra készült és sajnosan tapasztaljuk, hogy hajlékunk, mely nehezen tartható jó karban, egyre romlik és gyűjteményeinket, husz évi munkánk eredményét, veszély fenyegeti. A múlt év végén mozgalmat indítottunk, hogy muzeumunk végre igazi rendeltetési helyére, állandó otthonába jusson. Adja Isten, hogy e törekvésünket siker koronázza.

Május 31-én tartotta Egyesületünk rendes közgyűlést, mely alkalommal a tisztikar és igazgató mandátuma lejárván, azokat újból megválasztotta. Tiszteleti tagjaink sorába iktatta Egyesületünk Takáts Sándor dr. kegyesrendi tanár, történetirót, a M. Tud. Akadémia lev. tagját, aki szülővárosa, Komárom történetének fáradhatlan kutatása által elévülhetlen érdemeket szerzett, de az egyetemes tudományosságnak is nagybecsű szolgálatokat tett a történeti tudomány népszerűsítése körül.

Julius 5-én nagyszerű kirándulást rendezett Egyesületünk a vármegye déli részén levő várromokhoz. Megtekintettük a vértesszentkereszti középkori bazilika romjait Gerencsér, Szentgyörgy, Oroszlánkő várak romjait, és a gesztesi várat ft. Nátz József tagtársunk, e helyek történetének tudós kutatója alapos és tanulságos kalauzolása mellett. Hálával kell megemlékeznem itt Esterházy Miklós Móric gróf nagybirtokos ur ömértóságának főúri vendégszeretetéről, melylyel egyesületünket újabb hálára kötelezte.

Szeptember 30-án kegyeletos kötelességet teljesített Egyesületünk, emléktáblát helyezett Herkály püszbán arra

a helyre, hol Komárom várának történelmi nevezetességi sorsáról határoztak 1849 szeptemberének utolsó napjaiban s ahol a magyar szabadságharc napja leáldozott. Az Egyesület tagjait, kik különvonattal rándultak ki ez alkalomra, Gyürky Viktorné grófnő ömértósága uradalma fogadta őszinte hálára kötelező szivességgel.

Régi kötelességünket róttuk le az irodalomtörténet egy meghatározó fejezetének szereplőivel szemben 1906. év szeptemberében, mikor Csokonai Vitéz Mihály Lillájának Dunaalmáson levő sírját az enyészettől megóvándó a komáromi hölgyek buzgó gyűjtésének eredményéből költapazaton nyugvó diszes vasrácsosattal vettük körül.

Ezekből látható, hogy az 1906. év nem suhint el felettünk nyomtalanul; azok a szerény anyagi eszközök, melyek rendelkezésünkre állottak, elég szépen gyümölcsöztek szűkebb hazánk és a nemzeti közművelődés javára.

II. Gyűjteményeink gyarapodása.

A gyűjtést lankadatlan buzgalommal és szép eredménnyel folytattuk az elmúlt évben is. A közönség felismerte céljaink nemességét és adományaival sűrűn keresi fel muzeumunkat. Gyűjtő utaink igen szép sikerrel végződtek és két ásatásunk: Kecskéden és Izsán, minden várakozást kielégített. A gyarapodás, melyről külön fejezet számol be, szám szerint kitesz:

- a) a könyvtárnál 120 darabot
- b) a régiségtárnál 1315 darabot
- c) a néprajzi gyűjteménynél 7 darabot
- d) a képzőművészeti gyűjteménynél 6 darabot
- e) a természettudományi gyűjteménynél 60 darabot

III. Államsegély.

A lefolyt évben 500 kor. államsegélyben részesült muzeumunk régiségtára. Ebből ásatásra felhasználtunk 252 kor.-t, régiségek vételére 106 kor.-t, gyűjtő utakra 68 kor.-t és a könyvtárra 75 kor.-t. A múlt évi 196 kor. 70 fillér maradványból két szekrényt készítettünk, mivel a nagyszámu gyarapodás befogadására, de főleg kiállítására helyünk már alig van és különösen szekrények hiányoznak.

IV. Nevezetesebb szerzeményeink.

Igen szép bronzkori emlékek birtokába jutott muzeumunk a kecskédi ásatásból, melyet külön állítottunk ki. Konkoly Thege Miklós ur ömértósága is becses tárgyakat adományozott; Kecskéd község érdemes előljárósága, ft. Czenczik János plébános ur és Alapi Gyula egyesületi titkár magyar arany és különféle ezüst pénzekkel, utóbbi pedig még külföldi érmeikkel és emlékérmekkel is gazdagították gyűjteményeinket. Különösen régiségtárunk s a vele kapcsolatos éremgyűjtemény bővült tetemesen meg az elmúlt év folyamán.

V. A gyűjteményekben végzett munka.

Sajnos, a muzeum helyiségviszonyai nem engedték a gyűjteményekben alaposabb munka végzését. A tervbe vett néprajzi gyűjtés is azért marad el évről-évre, ami pedig óriási kár, mert igen sok jellegzetes néprajzi emlék elmosódik a kultura hullámverései alatt. Hogy a helyet lehetőleg kihasználjuk, tervbe vettük könyvtárunknak a vármegyei könyvtárral való egyesítését. Ebből a célból a könyvtár anyagának teljes és végleges rendezését és rendszeres feldolgozását elkezdjük és az március végével befejezést nyert. A gyűjtemény címjegyzékének összeállítását Alapi Gyula titkár vállalta magára. Ugyancsak a titkár végezte az év végével a gyűjtemények teljes leltározását is.

Itt számolok be a Muzeum Egyesület érdekes és megszívlelésre méltó törekvéséről is, a képzőművészeti gyűjtemény létesítéséről: erre a célra a vármegye közönsége felajánlotta Feszty Árpádnak: Bánhidai csata című nagy történelmi festményét, mely mellett állami támogatásra is vannak kedvező kilátásaink. A helyiség kérdés megoldásával az eddig teljesen elhanyagolt képzőművészet is otthont nyerhet a muzeum új épületében, melynek létesítését ez is siettetni és érlelni fogja.

VI. A muzeum látogatása.

Julius hó 8-án szemlélte meg muzeumunkat néhai ft. Wosinsky Mór apát ur, a muzeumok országos felügyelője, aki szintén buzdított, hogy a muzeum részére igyekezzünk végleges és állandó otthont biztosítani. A muzeum vendégei sorából kiemeljük Konkoly Thege Miklós min. tanácsos ur ömértóságát, vármegyénk nagynevű fiát, ki állandó érdeklődésével kíséri Egyesületünk működését és gyűjteményeinket nagybecsű adományaival gazdagította a múlt évben is. A tavaszi, nyári és őszi hónapokban tömegesen látogatta a muzeumot a közönség. Látogatásával tisztelte meg a vármegyei községi jegyzők egyesülete is, ugyyszintén a felsődunai szövetkezetek szövetségének tagjai, kik közgyűlésük után megtekintették a muzeumot a tisztviselők kalauzolása és magyarázatai mellett.

VII. Tisztikar.

Mint említettem, múlt évi közgyűlésünk alakította meg újból a tisztikart és a választmányt. Az Egyesület élére Esterházy Ferenc gróf nagybirtokos ur ömagymértóságát állította, aki élénken érdeklődik kulturtörekvéseink iránt, az igazgatói tisztet reám ruházta, ügyésszé Konkoly Thege Balázs dr. ügyvéd urat, titkárrá és pénztárossá Alapi Gyula vármegyei levéltárnok és könyvtárőr urat választotta.

A gyűjtemények őreivé Weszelovszky János, Ruisz Gyula, Bathó Lajos és Bottay Kálmán urak választattak meg.

VIII. Egyeüsleti élet.

Tagjaink száma az 1906. év folyamán emelkedett. 155 tagunkhoz 32 lépett be az év folyamán. Alapítóink közül 2 tagot veszítettünk el, rendes tagjaink közül 13 halt el, 4 pedig töröltetett, végeredményében tehát 170-re emelkedett pártoló tagjaink száma.

Az elmúlt évben egy közgyűlést és öt választmányi gyűlést tartott Egyesületünk, amelyeken a helyi kulturális ügyek mindig élénk eszmecsere tárgyát képezték. Ezek-

ről az ülésekről indulnak ki azok a gondolatok, melyek időről-időre élénken foglalkoztatják a helyi közvéleményt és érdeklődést ébresztenek a nagyközönségben a kulturális ügyek iránt. Így felmerült a helyi közművelődési célu egyesületeknek egy erős szervetté való tömörülése. A Múzeum Egyesület, a Közművelődési Egylet és a Vármegyei Könyvtár szolgálják ma Komáromvármegyében és városban a magyar kultúra ügyét a rendelkezésükre álló korlátolt anyagi eszközökkel: az erőket a három cél szétforgácsolja, az egységes pedig megerősitené és fokozná. Az új egyesülésből erős, lüktető tartalmu szellemi élet áradna elő és minden tényező belevonásával figyelemreméltó tevékenységet lehetne kifejtienie közművelődési irodalmi, muzeumi és művészeti téren. Illetékes helyeken a gondolat tetszéssel találkozott és talán a jelen év ebben a tekintetben is forduló pontot alkot helyi történetünkben.

IX. Zárószámadás.

Pénztárunk forgalma 1862 kor. 95 fill. bevétellel szemben 1862 kor. 76 fill. kiadást tüntet fel, tehát a maradvány 19 fillér. Rendes bevételünk 1353 kor. 67 fillért tett ki, ami az előirányzatnak is megfelelt. Rendes kiadásaink 1432 kor. 82 fillérre rugtak, rendkívüli kiadásunk volt 429 kor. 94 fill. melyből az említettem Lilla siremléket s a herkályi emléktáblát létesítettük és elhunyt jelesünk, Gyulai Rezső temetésén róttuk le a kegyelet adóját. Alaptőkének 2000 K.

X. Kiadványaink.

Az elmúlt évben az Egyesület kiadásában megjelent: A Komáromvármegyei és városi Múzeum Egyesület 1905. évi Értesítője, szerkeszti Alapi Gyula egyleti titkár. XIX. egyleti év. Komárom, 1906, Spitzer Sándor könyvnyomdája. Értesítőnk Takáts Sándor dr., Ruisz Gyula és Mohl Adolf tollából közölt helyi történelmünkre vonatkozó nagybecsü dolgozatokat, melyek közül Ruisz Gyula: Bábolna a magyar szabadságharc idején, Komárom, 1906. önállóan is megjelent.

Ezekben foglalhatom össze az Egyesület 1906. évi állapotáról szóló évi jelentésemet, melyet őszinte köszönettel zárok be: tartozom ezzel a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, mely fennállása óta mindenha éber figyelemmel kísérte Egyesületünk működését és munkásságát, de köszönettel tartozom az Egyesület minden egyes igen t. tagjának is, aki működésükben támogatni szives volt és ezzel a nemzeti közművelődés ügyének tett szolgálatot. Vajha a munka, amelyet megkezdettünk, végre valahára elvezetne oda, mely husz óta állandó törekvéseink tárgya: a komáromi végleges muzeumhoz, hol helyi történelmünk beszédes emlékei hirdetnék nagy multunkat és ahova a késő nemzedék eljárhatna megismerni és megszeretni e földnek, szűkebb hazánknak történetét.

Hazafiui tisztelettel

Komárom, 1907. január 31-én.

Baranyay Géza,

a Komáromvármegyei és városi Muzem-Egyesület
igazgatója.

A Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület

10

1906. évi zárószámadata.

Bevétel.

		K	f
Rendes bevételek:			
1	Pénztármaradvány 1905. év végével . . .	19	51
2	Pártfogóktól	50	—
3	Államsegély	500	—
4	Tagdíjakból	708	—
5	Kamatok	66	16
6	Egyébb bevételek	10	—
	összesen	1353	67
Rendkívüli bevételek:			
	Gyűjtésből a Lilla siremlékre	310	—
	Péczely-Tóth emléktáblára	99	28
	Kívét az alaptökből	100	—
	összesen	509	28
	Együtt	1862	95

Komárom, 1907. január 1-én.

Ezen zárószámadást a pénztári napló és annak mellékleteit képező eredeti okmányok alapján megvizsgáltuk és helyesnek találtuk.
Komárom, 1907. május 15.

Hittrich József

számv. biz. tag

Kiadás.

		K	f
1	Tőkésítés	300	—
2	Személyi kiadások	250	—
3	Gyűjtemények gyarapítása		
	a) könyvtárnál	92	40
	b) régiségtárnál	378	98
4	Berendezési kiadások	10	14
5	Kiadványok	287	—
6	Irodai költség	72	30
7	Tisztogatás	36	—
8	Vegyesek	6	—
	Rendkívüli kiadások: összesen	1432	82
	Lilla-sir rendezése	264	28
	Kirándulás a várromokhoz	30	—
	Herkályi emléktábla	85	26
	Gyulai Rudolf temetésén kiadások	50	40
	összesen	429	94
	Pénztári maradvány	—	19
	Együtt	1862	95

Alapi Gyula

pénztáros.

Unger Kálmán

számv. biz. tag.

**A Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület
1907. évi költségvetési előirányzata.**

Bevétel.				Kiadás.			
Tétel	C i m	Összeg		Tétel	C i m	Összeg	
		K	f			K	f
1	Pénztári maradvány	—	19	1	Tőkésítés	200	—
2	Pártfogóktól	50	—	2	Személyi kiadások	250	—
3	Államsegély	900	—	3	Gyűjtemények gyarapítása		
4	Tagsági díjak	700	—		a) régiségtárnál	500	—
5	Kamatok	80	—		b) néprajzi gyűjteménynél	200	—
6	Várható bevételek	69	81		c) természetrajzi gyűjteménynél	100	—
				4	Butorozási berendezési kiadások	145	—
				5	Szállítási költségek	5	—
				6	Rendezési kiadások	100	—
				7	Kiadványok	200	—
				8	Irodai költség	50	—
				9	Tisztogatás	50	—
	összesen	1800	—		összesen	1800	—

Alapi Gyula
pénztáros.

Komárom, 1907. január 1-én.

Baranyay Géza
igazgató.

Tárgyalta és elfogadásra ajánlja

Komárom, 1907 ápril 9-én

a Választmány.

Az egyesület tisztviselőinek és tagjainak névsora :

Elnök :

Esterházy Ferenc gróf, belső titkos tanácsos, Tata.

Igazgató :

Baranyay Géza, nagybirtokos, Kurtakeszi.

Titkár és pénztáros :

Alapi Gyula, Komárom vármegye levéltárnoka,
a vármegyei könyvtár őre.

Ügyész :

Konkoly Thege Balázs dr., köz- és váltóügyvéd,
a Komárom Vidéki Takarékpénztár ügyésze.

Muzeum örök :

Weszelovszky János, a régészeti osztály őre ;

Ruisz Gyula, a történelmi osztály őre ;

Bottay Kálmán, a természetrajzi osztály őre ;

Bathó Lajos, a néprajzi osztály őre.

Számvizsgálók :

Hittrich József,

Unger Kálmán.

Az igazgató választmány tagjai :

Antal Gábor, ev. ref. püspök,	Komárom,
Berencsy László dr., t. megyei főorvos,	„
Dietz Miklós, kir. mérnök,	„
Domány János, kir. tan., polgármester,	„
5 Galba Károly, árvaszéki ügyész,	„
Ghyczy Dénes, vármegyei alispán,	„
† Gyulai Rudolf	
Hérics Márton, plébános, Ászár,	
Hevesi Bernát, bencés tanár, Pápa,	
10 Horváth Kristóf, gimnáziumi igazgató,	Komárom,
Jánossy Lajos, esperes, ág. h. ev. lelkész,	„
Kálmán Rudolf, főispán,	„
Milch Ármin, gyáros,	„

- Mohl Adolf, esperes plébános, Tata,
 15 Peredi Géza dr., ügyvéd, Komárom,
 Sárkány Ferenc, főkapitány, ”
 Schnitzer Ármin dr., főrabbi, ”
 Steiner Miklós, gyógyszerész, ”
 Tuba János, takarékpénztári vezérigazgató, ”
 20 Veninger Ernő, esperes-plébános, Ószőny.

Tiszteletbeli tagok:

- † Gyulai Rudolf,
 Hampel József dr., egyetemi tanár, Budapest,
 Id. Szinnyei József, kir. tanácsos, Budapest,
 Takáts Sándor dr., történetíró, Budapest,
 Thaly Kálmán, orsz. képviselő, Budapest,
 Vaszary Kolos, hercegprimás, Budapest.

Alapító tagok:

- † Cseley János dr.,
 † Esterházy Miklós József gróf,
 Esterházy Miklós Móríc gróf, Csákvár,
 † Gyulai Rudolf,
 † Hidassy Kornél,
 Komáromvármegye közönsége,
 Komárom szab. kir. város közönsége,
 Komáromi Első Takarékpénztár, Komárom,
 Komárom-Vidéki Takarékpénztár,
 Lichtenstein János herceg, Fürstberg,
 Majláth Gusztáv gróf, Gyulafehérvár,
 Marossy János, Tata,
 Medveczky Zsigmond, Arad,
 † Meszlényi Gyula,
 † Milkovich Zsigmond,
 † Özv. Milkovich Zsigmondné,
 Nádasdy Ferenc gróf, Agárd,
 † Papp Gábor,
 Speidler János, Gyermely,

- † Vásonkeőy Imre,
 Ádám Gézáné, előbb özv. Vásonkeőy Imréné,
 Vaszary Kolos, hercegprimás, Esztergom,
 † Végh Adorján,
 Voetter Ottó, cs. kir. ezredes, Bécs,
 Zámory György, Budapest,
 Zichy Miklós gróf, Szentpéter.
 † Zuber József.

Tagok névsora:

Adler H. Vilmos Komárom	30 Dióssy Ede Komárom
Ágoston József Ószőny	Ditfurth Móric báró Tata
Ágoston Miklós Tata	Domány János Komárom
Alapi Gyula Komárom	Emánuel Sándor Nemesócsa
5 Antal Gábor „	Erdélyi Gáspár Komárom
Antal Zoltán Pozsony	35 Erdélyi István Aranyos
Asztalos Aba Ógyalla	Erdélyi Zoltán Komárom
Asztalos Béla Komárom	Esterházy Ferenc gróf Tata
Balogh Imre Ógyalla	Farkas Benő dr. Komárom
10 Baranyay Géza Kurtakesz	Farkas Ferenc Virth p.
Baranyay Mária Bagota	40 Fáy István Tata
† Barcza Adolf	Fektor György Komárom
Bathó Lajos Komárom	Feszty Béla Ógyalla
Beliczay Endre „	† Forster Géza
15 Berencsy László dr. Komárom	Freistadtl Oszkár Komárom
Bóday Ferenc Kisigmánd	45 Freistadtl Pál „
Boncz Ödön dr. Budapest	Fried Jenő „
† Bors Mihály Komárom	Fried Kálmán „
Bottay Kálmán „	Fülöp Zsigmond Komárom
20 Czéh István „	Gál Rezső Nemesócsa
Czirók János Aranyos	50 Galba Károly Komárom
Czobor Gyula Bajcs	Germány Gyula „
Csepy Dani Komárom	Ghyczy Béla Budapest
Cser Vendel Ács	Ghyczy Dénes Komárom
25 Csermák Hugó „	Ghyczy Elemér Szentmihályp.
Csetke Béla Billeg p.	55 Ghyczy Kálmán Budapest
† Csorba István	Gidró Bonifác Komárom
Déry Alajos Komárom	Gombos Kálmán „
Dietz Miklós „	Hajagos Andor „

- Hammerstein R. báró Bpest
 60 Hérics Márton Ászár
 Hevesi Bernát Pápa
 Hideghéthy Imre Vukovár
 Hittrich József Komárom
 Honyák Lajos „
 65 Horváth Kristóf „
 Högyészi Amand „
 Huszár Gábor Ács
 Ipovitz József Komárom
 Jaross Vilmos Koltha
 70 Jánossy Lajos Komárom
 Jávör Béla dr. Ógyalla
 Jelinek Salamon Komárom
 Kálmán Rudolf „
 Kánya Vilmos Nagylél
 75 Karcsey László Komárom
 Karcsey Miklós „
 Keleti József „
 † Kecskeméthy Jenő
 Keő Jenő dr. Komárom
 80 Kirchner Gyula „
 Kirchner Mihály „
 Kisfaludy Sándor dr. Tata
 Kiss Gyula dr. Komárom
 Kluge Ferenc „
 85 Konkoly Th. Balázs dr. K.
 Konkoly Thege Béla „
 Konkoly Th. Miklós dr. Bp.
 Kontur István Komárom
 Kun Miklós „
 90 Kuppis József „
 Kürthy István Koltha
 Lakos Izsó Komárom
 Lengyel Lajos „
 Lóránt Leó Apáczasakállos
 95 Losonczy Ödön Budapest
 Löwinger Vilmos dr. Pozsony
 Löwy Győző dr. Komárom
 Madarassy Pál dr. „
 Major László Tata
 100 Markovits Gyula Komárom
 Menich János Bokod
 Mészáros Sándor Kisherk.-p.
 Mihály Béla Tata
 Mihályi Ignác Kocs
 105 Mihola Ferenc dr. Komárom
 Milch Ármin „
 Mohl Adolf Tata
 Nagy Antal Nemesócsa
 Nagy Vilmos dr. Komárom
 110 Nátz József Vértessomlyó
 Neumann Alajos Komárom
 Paal Lajos Tata
 Paku Gyula Herkályp.
 Páli Dezső Komárom
 115 Palkovich Viktor Gúta
 Pályi József Dunaalmás
 Parall Ferencné Budapest
 Párkányi József Keszthely
 Peredi Géza dr. Komárom
 120 Pintér Elek Tata
 Pogrányi József Komárom
 Pollák Zsigmond „
 Id. Posztóczky K. Tagyos p.
 Ifj. Posztóczky K. „
 125 Puhri János Komárom
 Puhri Károly „
 Pungor Lajos „
 Rész Róbert „
 Ruisz Gyula Kisbér
 130 Ruttkay Béla Szentpál p.
 Sárkány Ferenc Komárom
 Sárközy Aurél Pettend
 Schmidthauer L. Komárom
 Schnitzer Ármin dr. „
 † Schuster Aladár
 Seyler Károly Bajcs

Soós Károly Komárom	Tihanyi Gál Sopron
Sörös Pongrác Pannonhalma	Tóth Kuruc János Budapest
Spitzer Béla Komárom	Troykó Béla Tata
140 Steiner Dávid „	160 Trojkó György „
Steiner Gáspár „	Tuba János Komárom
Steiner Gyula „	Unger Kálmán „
Steiner Mihály Ógyalla	Váczy Ambrus Bajcs
Steiner Miklós Komárom	Vásárhelyi D. dr. Komárom
145 Szántó Lajos Dad	165 Vaskó István „
Szász József Budapest	Veninger Ernő Ószőny
Székely Antal Komárom	Vidóczy Asztrik Komárom
Szendrey Imre „	Virágh Gyula dr. Tata
Szentmiklóssy Sz. Dunaalmás	Weisz Fülöp Komárom
150 Szij Ferenc Komárom	170 Weszelovszky János „
Szombathelyi Antal Koltha	Witausek Károly „
Szombathelyi Győző „	Wohlmuth Ferenc Császár
Takács Gyula Ács	Zámory Imre Bana
Takáts Sándor dr. Budapest	Zechmeister János Komárom
155 Thaly Ferenc Szentmihály p.	175 Zechmeister Sándor „
Thiel Ottó Dunaalmás	Zinsenheim Sándor „

A gyűjtemények gyarapodása.

A) Ajándékozás útján.

A Múzeum gyűjteményei az elmúlt 1906 év folyamán 1508 tárggyal gyarapodtak. Ez az 1905 évi gyarapodáshoz (1380) képest emelkedést mutat. Főképen az érem gyűjtemény fejlődése szembeszökő. A gyarapodás az egyes táruk között a következőképen oszlik meg.

I. *Könyvtár.* Könyvek, füzetek, folyóiratok 57, hírlapok 2, apró nyomtatványok 20, térképek 5, kéziratok 7, oklevelek 10, metszetek, fényképek 19, összesen 120.

II. *Régiségtár.* Őskori régiségek 83, római régiségek 133, középkori és újabb régiségek 35, modern kegyeleti tárgyak 9, érmek és pénzjegyek 1045, összesen 1305.

III. *Néprajzi* gyűjtemény. Magyar 5, hazai nemzetiségi 1, külföldi művelt és félművelt népek tárgyai 1, összesen 7.

IV. *Képzőművészeti* gyűjtemény. Szoborművek 2, festmények 2, kéziratj 1, modern iparművészeti tárgyak 1, összesen 6.

V. *Természettajzi* gyűjtemény. Állatok 2, ásványok és kőzetek 58, összesen 60.

Gyűjteményeink gyarapodásához a következő urhölgyek és urak járultak szíves adományaikkal:

Özv. Ányos Lajosné 6 könyv, 12 apró nyomtatvány, 5 kézirat.

Ágoston Miklós G. E. titkár (Tata) 1 ezüst pénz.

Alapi Gyula, az egyesület titkára 31 emlékérem, 219 régi-pénz, 1 Bocskay arany, 1 Rákóczy arany.

Borza Mór ref. lelkész (Hetény), 1 amulett, edénydarabok, 1 kardkötő töredék.

Balla Kálmán okl. jegyző, (Marcelháza), 13 kötet könyv.

Baranyay Géza, az Egyesület igazgatója 1 ágyugolyó, 48-as dobverők szíjjal, egy 48-as proklamáció.

Berza József kertész 1 rablakat.

Bangha János iparos 1 érem, 15 régi pénz 1 porcellán pipa.

Baranyay Mariska (Bagota), 10 ezüst érem.

Czenczik János plebános (Izsa), 1 arany, 1 ezüst, 16 réz, 1 papír pénz.

Czilling József m. irnok 1 ezüst pénz, 1 karneol mente gomb.

Császár Ernő dr. főgimn. tanár (Bpest), 2 orosz pénz, 27 régi pénz.

Czifrusz Mihály közs. jegyző (Szimő), 2 régi kép.

Doma István bírósági aljegyző 6 ujkori pénz.

Ebner József urad. tiszt (Duna-almás) 1 acél tűzszerszám.

Fekete Lajos jegyző (Koltha), 1 ezüst pénz.

Grünfeld József ódondász, 1 porcellán tál.

Grabner István kertész, 10 régi pénz, 1 fibula töredék.

Geöbel Lajos földbirtokos (Csep), 1 orvosi oklevél.

Ghyczy Elemér földbirtokos (Szentmihály), 1 Napoleon kiáltvány.

Gyömöreý Oszkár dr. körorvos (Kurtakeszi), 2 régi orvosi műszer.

Honyák Lajos igazgató, 20 római érem, 10 papírpénz.

Hiszek Nándor tanító, 5 ágyugolyó, 20 régi pénz.

Horváth János hajdu, 2 papírpénz.

Hevesi Bernát bencés tanár, 74 ezüst és bronz pénz.

Hittrich József városi főpénztárnok, a Martinovics összeküvés ábrája, 1 cimerrajz.

Huszár Jolán 1 halálfejes ezüst karperec.

Hofstetter József postatiszt, 1 régi pénz.

Harcza József tűzoltó, 1 régi pénz.

Kecskéd község, 1 arany, 9 ezüst, 6 réz pénz.

Kathona Dezső közs. jegyző (Megyeres), 1 bronz tör.

Komáromi Ede ny. kórházi gondnok 1 álló óra, 1 fa szobor fej, 1 himzett túl kendő.

Körbel Elemér gyári vegyész (Ács), 2 urna, 40 régi pénz, 4 középkori régiség.

Özv. Kovács Lajosné (Hetény), Petőfi ivópohara.

Közokt. minisztérium (Bpest) 1 kötet könyv.

Karika László földbirtokos (Csep), 1 Napoleon kiáltvány.

Kisfaludy Mihály főtanító (Környe), 2 apró nyomtatvány, 2 kézirat, 1 oklevél, 3 papírpénz.

Kállay Endre ügyvédjelölt, 1 oklevél.

Konkoly Thege Miklós, min. tanácsos (Bpest), 1 üvegfénykép, 1 női acélkarperec, árpa az egyiptomi királysirokból, 2 ezüst pénz, 1 vaspuska, 1 sarkantyú, 1 lőportartó, 14 régi pénz, 1 hal-kövület, 1 beduin puska, 1 fokos.

Kiss László plebános (Kecskéd), 2 szenteltvíztartó, 50 ré-gipénz.

Kürthy István földbirtokos (Koltha), 1 tábori látócső.

Küli József végrehajtó-becsüs, 1 emlékérem.

Kardhordó István plebános (Kurtakesz), 2 kövület.

Lengyel Ádám kereskedő (Ószőny), 60 római érem, 5 római régiség.

Lengyel Béla magánhivatalnok, 3 kődombormű.

Löbenhofer Irma, 4 papírpénz.

Lipót Lajos hajdukáplár, 108 papírpénz, 2 régipénz.

Legát Ferenc közs. jegyző (Für), 1 kagyló kövület.

Metlesich József iparossegéd, 1 álommagyarázó könyvecske.

Messinger Béla m. hivatalnok, 2 kötet könyv.

Muzeumok és könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége (Budapest), 2 kötet könyv.

Magyar Nemzeti Muzeum (Bpest), 1 kötet könyv.

Molnár Gyula, szőlőbirtokos 3 régi pénz.

Majorovics Karolin, 1 vaseszület.

Monostori ifj. egyesület, 18 régi pénz.

Mihola János r.-kapitány 6 papírpénz.

Nátz József plebános (Vértessomlyó), 1 fénykép.

N. N., Kossuth Lajos leirata 1 drb.

N. N., 2 érem.

N. N., 5 római pénz.

N. N., 1 kamea.

N. N., 1 török gyűrű.

N. N., 1 kelta ékszer.

Nagy Mancsi, 1 régi pénz.

Németh József hivatalszolga, 10 ujkori pénz.

Opitz József hadnagy, 1 papírpénz.

Pöschl Ferenc kir. főerdész, 1 urnasirlelet, Neszmélyről, 5

őskori régiség.

- Pongrátz Sándor iparos, 1 római mécseš.
 Pyber Dezső kir. számellenőr, 1 papirpénz.
 Ringeisen Artur gazdatiszt (Dunaalmás), 1 cseréppipa, 1 régi gomb, 2 kövült csont.
 Rábai Emil főtanító (Szomód), régi térképek 4 drb.
 Rostási Kiss István vendéglős (Füzitő), 1 régi pénz.
 Sárkány Ferenc főkapitány, 1 tajtékpipa.
 Sulacsik Béla várm. irnok, 2 magyar pénz.
 Szabó János főtanító (Udvard), 17 római ezüst pénz.
 Schultz János fodrász, 8 régi pénz.
 Szvitek Mihály vasuti altiszt, 6 régi pénz, 1 dobsinai cseppkő.
 Sóthy Ferenc iparos, 15 ezüst, 3 papir pénz.
 Soós Károly közs. jegyző (Ács), 1 fali inga óra.
 Spitzer Sándor könyvkereskedő, 3 évf. „Komáromi Lapok“.
 Stagel Gusztáv cukorgyári tisztviselő (Ács), 1 rendőri bejelentő jegy 1850., 2 ezüst érem.
 Szimő község, 5 oklevél.
 Senkár Móric hivatalszolga 7 régi pénz.
 Soós Ferenc (Izsa), 1 zablá.
 Szallerbek Antal rajzoló, 1 olvasó töredék, 12 régi pénz.
 Sternthal Károly ékszerész, 1 római ezüst pénz.
 Tálos Lajos kereskedő, 1 régi zongora.
 Tóth Imre városi kamarás, 1 cserép dohánytartó edény.
 Tihanyi Gál bencés tanár, 1 szárcsont.
 Varju József kir. számtanácsos, 1 halotti jelentés.
 Varga Katica, Pannonhalma látóképe.
 Vargha Károly földbirtokos (Herkály), Komárom várának átadási feltételei.
 Vutkovich Ödön dr. jog. ak. tanár (Pozsony), 1 kötet könyv.
 Vedrődi József p. ü. titkár, 1 érem, 1 régi pénz, 1 búzogányfej, 1 mammuth fog.
 Vásárhelyi Zoltán joghallgató, 3 ezüst pénz.
 Weszely Lajos takarékpénztári igazgató, 1 térkép, 2 metszet.
 Zimmermann János iparos, Haynau 1 kiáltványa, 1 nagy bomba.

B) Ásatásokból.

Egyesületünk a múlt évben két ásatást végzett: Izsán és Kecskéden. Az első ásatásról, melyet T. Kurucz János tagtársunk vezetett, külön cikk keretében számolunk be. A második ásatást

Kecskéden eszközöltük Weszelovszky János a régiségtár őre személyes vezetésével szép eredménnyel.

A kecskédi ásatást tulajdonképpen már 1905 évben elkezdte az egyesület, de akkor a helyi gazdasági viszonyok folytán befejezni nem lehetett. Az ásatás színhelye közvetlen a község közepén terül el a bányahída-pápai vasút vonal, a községből kivezető dűlő út és a kocsai út között. A föld részint vörös, részint sárga homok, mely egész a kecskédi határig nyulik. A dűlőnek emelkedettebb részén vannak a sirmezők. Az egyes sírok 20—150 cm. mélyen vannak és az urnák három, sőt több köre vannak állítva és tányérral vagy kövel vannak letakarva.

Az urnák mellékletei korsócskák, tányérok, kisebb nagyobb bögrék, melyek a hamu és csontmaradványok közt elég épen megmaradtak. Maguk az urnák át vannak ázva és a legcsekélyebb érintésre szétmállanak. Mivel a sírok egy része a mivelt földrészben van, az edények felső részét az ekevas leszántotta. Azért ép példányokra alig akadunk.

Az urnák típusa a lapos, nyomott alak két vagy négy füllel; a közepén a fülekkel egy vonalban egy sáv diszítés vonul végig. Magasságuk 35—45 cm., átmérőjük 35—50 cm. közt váltakozik. A kisebb edények anyaga többnyire fekete agyag, köztük igen szépen diszített példányokat is találtunk.

Az edények alakja és készítmódja az újabb bronzkorra emlékeztet. A feltárt 20 sír közül egyikben sem akadunk bronzra egy apró darabka sodrony töredéket leszámítva.

A sirleletek közt egy feltűnő lapos tálalaku, egy füllel bíró edényre találtunk, melynek eredeti alakja elütött az urnasiroktól. A hamu közt két orsó gomb volt.

Helyiely-közzel kövel kirakott helyekre is találtunk, melyeknek jelentőségét megállapítani nem sikerült.

Az ásatás eredménye 11 urnasír, (5 darab csontokkal) 6 db közép nagyságú bögre, 1 nagyobb 1 drb kisebb iker edény, 4 gömbölyű csésze, 2 hosszukás csésze, 13 kisebb bögre, 15 db kis korsócska, 3 pici csésze, 15 db apró kis korsó és 1 süveg alaku kis bögre. Az edények egy része kréta betéttel van diszítve.

A tárgyak a muzeumban csoportosan vannak kiállítva. Az a kísérlet, hogy egy urnasírt az azt körülvevő földdel együtt szállítsunk muzeumunkba, a talaj lazasága miatt nem sikerült.

A két ásatás költsége 252 K. 28 f.-t tett ki.

C) Vétel útján.

Gyűjteményeink az államsegélyből vétel útján a következő tárgyakkal gyarapodtak :

1. *Könyvtár.* Görög biblia. — Komárom látóképe, 1595. — Metszetek 22 db. — Komárom két régi képe. Összesen 27 K. 72 f.

2. *Régiségtár.* 48-as huszár vitézkötés. — 4 db papírpénz. — Vadász tör. — 29 db régipénz. — 99 db ezüstpénz (Megyercsi lelet.) — Arany érem. (Komáromi Tüzoltó Testület.) — Arany emlékérem. — Lábas óra. — Római üveg karperec. Összesen 58 K. 20 filér.

3. *Képzőművészeti gyűjtemény.* 3. kép. — 2 gipszdombormű. Összesen 14 K.

Az előadottakból látható a muzeum egyes tárainak örvendetes fejlődése. Sajnos, hogy helyiség viszonyaink nem alkalmasak arra, hogy egyes osztályokat fokozottabb mértéken fejlesszünk. Az 1907 év folyamán elkerülhetlen szükségessé válik éremgyűjteményünk rendezése, illetve osztályozása. De a muzeum egyéb tárainál is kívánatossá vált az újból való rendezés és az új leltározás.

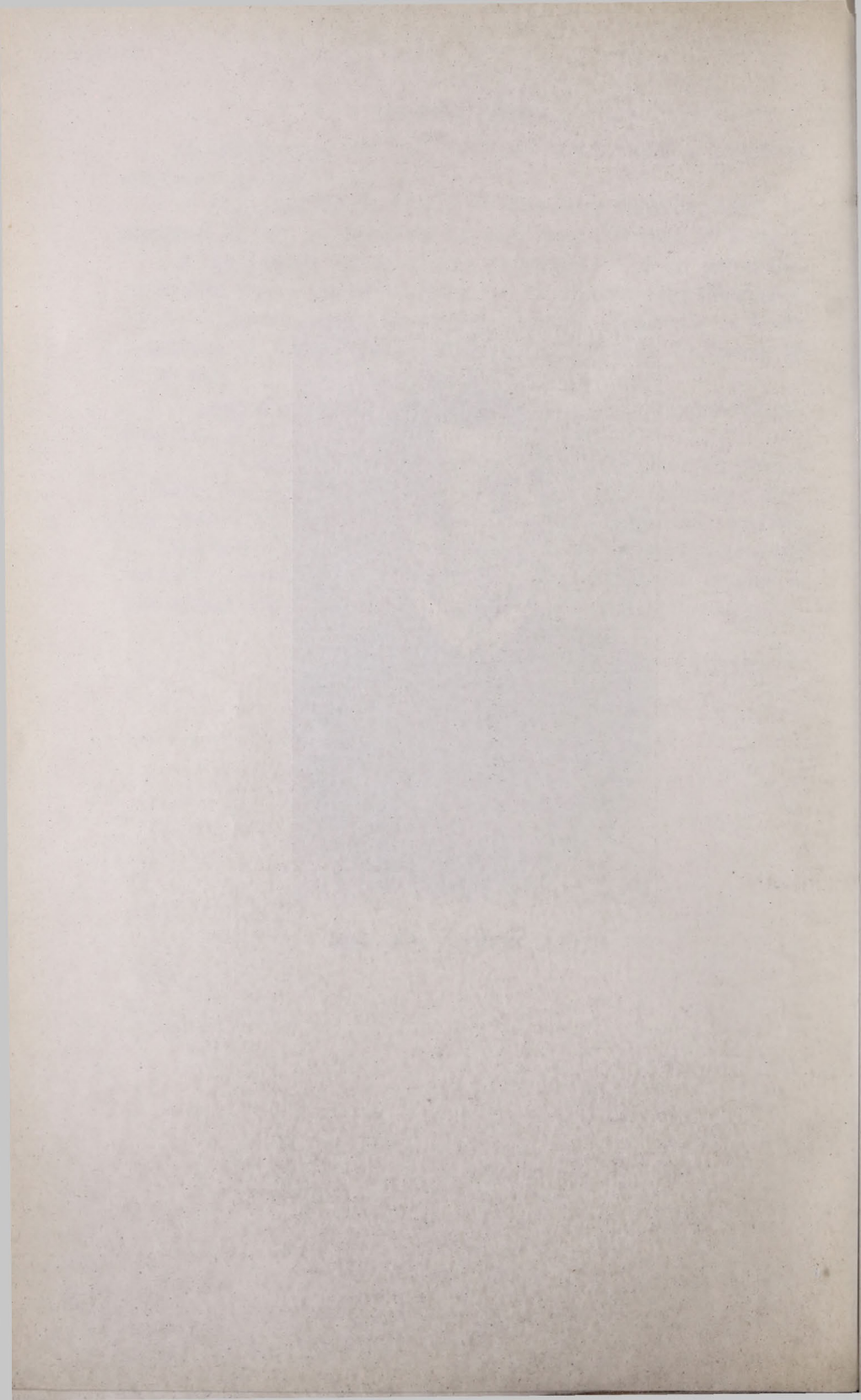
Alapi Gyula

titkár.

GYULAI RUDOLF, 1848—1906

Gyulai Rudolf

Gyulai Rudolf emlékének tartozunk azzal a kegyelettel, hogy nem sértjük meg olcsó tömjénezéssel és nem illetjük a mindennapi közhelyek üres hizelgéseivel.

Gyulai Rudolfot hozzánk egész más kötelék füzte; sokkal mélyebb, sokkal szorosabb, hogysem kritikai bonckés alá vehetnők az ő egyéniségét és működését; ezért talán a leghelyesebb módszer lesz életrajza megírásánál az, hogy ha vizsgálat tárgyává tesszük, mit dolgozott élete folyamán, megállapítjuk munkája eredményét és annak értékét.

*

Gyulai Rezső (Gyula) Budapesten, a Terézvárosban született 1848 május 2-án.¹⁾ Atyja, Prohászka Ferenc német származásu nyomdász e mestersége mellett a tollat is sikeresen forgatta s neve, mint szakíróé, ismerősen hangzott szaktársai körében. Édes anyja francia leány volt. Gyula fiuk már a szülői háznál megtanulta a német és francia nyelvet. Szülői gondot fordítottak arra is, hogy fiuk zenei nevelésben is részesüljön.

Édesatyja valószínűleg a zivataros események közelsége elől költözött el Pestről Komáromba az 1849. évben.²⁾ Itt a jóhirű Siegler féle (azelőtt Weinmüller Franciska) nyomdának lett művezetője. Elemi iskoláit Komáromban végezte³⁾ és gimnáziumi tanulmányait is Komáromban

1) Szinnyei: Magyar írók IV. 160—162. Komáromi Ujság 1906 év 42. sz.

2) A Komáromi könyvnyomdának történeti vázlata. Irta: Prohászka Ferenc a komáromi nyomdának 30 év óta művezetője. Kiállítási Értesítő, 1880 aug. 22. Komárom 1880. év 34. sz. melléklete.

3) Ez kitünik abból a felhívásból, melyet 1885 júl 1-én Gisztl János elemi isk. tanító félszázados tanítói működésének megünneplésére tanítványai kibocsátottak s amelyet elsőnek Gyulai irt alá. Hihetőleg ő is kezdeményezte. Lásd Komárom és Vidéke 1885 é. 27 sz.

kezdte meg, hol az alsó osztályokat végezte¹⁾ és pedig kitűnő sikerrel úgy, hogy egyik osztályban a Zichy féle ösztöndíjat is elnyerte. Az ifju a tanári hivatáshoz érzett hajlamot és Pozsonyból, hol a felsőbb osztályokat végezte és tanárai közül különösen a nagynevű Szarvas Gábor, a latin és görög nyelv tanára volt rá hatással, nagyon szép bizonyítvánnyal²⁾ a bencésekhez kért fölvételt, a mit megnyervén, 1864 szept. 8-án beöltözött a sz. Benedek rendbe. Pannonhalmán a klasszikai nyelveket tanulta és a teológiát végezte el. Tanulmányai bevégezése után 1871 július 16-án áldozópappá szenteltetvén Kőszegre került tanárnak.

A tanári pályán alig egy évig működött és megszerzte a tanári oklevelet a budapesti tudományegyetemen a klasszika filológia tárgyaiból nyervén képesítést. Tanári dolgozatairól, melyek az attikai nem polgárokról és Liviuszról szóltak, a kérdező tanárok úgy nyilatkoznak, hogy a görög dolgozatról kíváncsok, hogy az a Philologiai Közönyben közrebocsáttassék, a Liviuszról irt pedig olyan, mely szerzőjének mindég dicséretére fog válni.³⁾ Tárgyai iránt lelkesedést érzett. 1873 évben a kőszegi gimnázium értesítőjében a latin nyelv érdekében értekezést irt⁴⁾ Kőszegen az 1871—1874 iskolai években tanított. Eredetileg ugyanis historikus akart lenni s ha az érettségi vizsgálaton nem történik egy kis félreértés, az is lesz. De gyengébb jegyet kapván a történelemből, mint ő szerette volna, inkább más tárgyakat választott. A vonzódás azonban, melyet a történelem iránt érzett, megmaradt szívében és első tanári állomása éppen alkalmas volt rá, hogy a vágyódás gyakorlati megnyilvánulást nyerjen. Kőszeg környéke bizonyára felébresztette benne a történelmi kutatások iránt való érzéket. A környék eseményekben gazdag történelmi multja, a festői várak története

1) Komáromi kath. gimnázium levéltára. Főnévkönyvek 1858--1861.

2) A VI. osztályban az 1. félévben 48 közt a második, a 2. félévben 45 közt a harmadik volt. Bizonyítványai a pannonhalmi rendi levéltárban.

3) Tanári oklevelében, mely a pannonhalmi rendi levéltárban őriztetik. U. o. meg van Liviuszról irt dolgozata, magának Gyulainak néhány utólagos igazításával.

4) Kőszegi kisgimnázium ifjuságának érdemsorozata 1872/3.

megérintette a fiatal tanár lelkét, mert 1874 évben a gimnáziumi értesítőben a felsővasvármegyei várakkal foglalkozik.¹⁾

Az 1874/5 iskolai évben Pannonhalmán tanítja a magyar és görög irodalmat, de a következő tanévben Esztergomba küldi rendi előjárója a főgimnáziumhoz. Esztergomban tágabb tere nyílt írói működésének kifejtésére. Itt kezdett cikkeket írni a helyi lapokba (Esztergom, Esztergom és Vidéke) többnyire névtelenül. E mellett zenével foglalkozott. Gyakran írt zenekritikákat is, de ezeket vérbeli zenészekkel mindig megbeszélte. Humorát gyakran csillogtatta derült dolgok megírásában, melyek eleven megfigyelő képességről tanuskodnak.

Komáromba 1877-ben került. Itt igazán otthon érezte magát, hiszen gyermekéveitől kezdve itten tartózkodott és szülei is itt telepedtek meg. Az a húsz év, melyet második szülőföldjén, Komáromban töltött, volt munkás éveinek leggazdagabb időszaka. Itt is szorgalmasan irogatott a helyi lapokba tárcákat és cikkeket, melyekben a legkülömbözőbb tárgyakkal foglalkozott. Fiatalságának legszebb éveit töltötte Komáromban, hol igen megkedvelték kellemes, jó modoráért. Egyénisége a vidámság felé hajlott s csak, miután egy súlyos betegségen átesett, változott meg. Hallgatagabb és szűkszavubb lett. Inkább a komolyabb tudományok érdeklik, főleg a történelem. A helyi sajtóban sűrűen jelennek meg a vármegye és város multját tárgyaló cikkek és adatok. Gyulai is kedvvel látogatja a levéltárakat és mikor látja, hogy mily becses anyag van ott felhalmozva feldolgozatlanul, kedvet kap hozzá. A társadalmi élet terén 1886-ban kezd nagyobb szerephez jutni. Látva azt, hogy majdnem minden számottevőbb vidéki városnak van muzeuma, buzdítani kezdi a közönséget ily muzeum alapítására. Komáromnak és a vármegyének nagy történelmi multja van. Komárom várának fontos szerepe jutott történelmünkben. A tatái vár és az azt övező várgyűrű a török hódoltság idejében játszott nevezetes szerepet. A római császárság alatt Brigetio jelentékeny pontja volt Pannoniának és egyik fő védelmi pontja a barbárok

1) Értesítvény a Kőszegi kath. kis gimnáziumról 1873/4. Felsővasmegyei várak. 1. Léka vára. 2. Szalonak. 3. Borostyánkő vára.

ellen. A múlt század nyolcvanas éveiben (1884—1885), mikor a budapest-komáromi vasutvonal épült és a főváros Bruck-kal kapcsolatba lépett, Brigetio helyén, a mai Ószőnyben és Füzitőn, rengeteg sok római lelet került napfényre. Komáromban ismert nevű gyűjtők és arkeológusok potom pénzen szedték össze a régiségeket, melyeknek, sajnos, nagy része külföldre került.¹⁾ Mindezek megértelték benne a gondolatot, hogy a történelmi anyagot egybegyűjtse és erre a célra egyesületet hozzon létre. Pap Gábor ref. püspök 1886 dec. 2-án megírt felhívásában²⁾ Komárommegye és város lelkes és hazafias közönységét buzdítja a történelmi és régészeti társulat megalakítására. „A tudománynak fölkent bajnokai indították a mozgalmat. Főtisztelendő Németh Vilmos, Magyary Szulpic, Gyulai Rezső a hazai tudományosság terén oly sok érdemeket szerzett sz. Benedek rendnek városunkban működő lelkes tanárai buzdítottak, lelkesítettek ez irányban. Óhajtandó, hogy felhívásuk ne legyen a pusztában kiáltónak szava!” írja felhívásában a lelkes püspök.

A felhívásnak lön is foganatja. 1887 évben megalakult a Komáromvármegyei és Komáromvárosi történelmi és régészeti egylet, főleg Gyulai lelkes agitációja folytán. Már az első év végén 15 alapító, 42 rendes és 207 pártoló tag gyűlt össze, a lelkes felhívásra az egylet zászlaja alá és megkezdhetette áldásos tevékenységét.³⁾

Ez a működés, melyet Gyulai irányított, kétféle irányban alakult ki: a történelmi becsü anyag összegyűjtésében és feldolgozásában. Érintkezésbe lépett a leghiresebb arkeológusokkal és történetirókkal; Pulszky Ferenc, id. Szinnyi József, Thaly Kálmán, Hampel József, Rómer Flóris megleghangu levelekben buzdítják a muzeum megalakítására, de különösen Hampel és Szinnyi, kik készségesen felajánlják erkölcsi támogatásukat is. Hogy a zsenge egyesületnek pénzalapot teremtsen és azt erőforrásokhoz juttassa,

1) A bécsi udvari muzeumban egész termet megtöltő római régiség lelőhelye Újszőny. A németujvári (Carnuntum) muzeumban is sok feliratos ószónyi eredetű római emlék van.

2) Komáromi Lapok, 1886 évi 51 sz.

3) Gyulai Rudolf: A Komáromvármegyei és Komárom városi Történelmi és Régészeti Egylet 1887. évi jelentése. I. évf. Komárom, 1888.

felolvasási ciklusokat rendezett és arra megnyerte többek közt Konkoly Thege Miklós, Kövesligethy Radó és Gotthard Jenő természettudósokat, Erdélyi Pál dr.-t, Antal Gábor ácsi lelkészt, volt pápai főiskolai tanárt. Maga is tartott felolvasást.¹⁾ Ezzel Komárom a szellemi élet terén tagadhatatlan nagy lépést tett előre és a régészeti egyletnek minden tekintetben nagy hasznára volt. Ami a gyűjtést illeti, azt lankadatlan szorgalommal folytatta néhány lelkes hive a múzeumnak és sikerült is csakhamar csinos gyűjteményre szert tenni bőkezű alapítók egyesek és hivatali hatóságok válllvetve támogatták a nemes vállalkozást. Gyulai részben, hogy adatokat gyűjtsön munkájához, részben pedig hogy a múzeum gyűjteményeit gazdagítsa, többször tett a vármegyében utakat, amelyek szép sikerrel jártak. Az így gyűjtött anyagot egyelőre a Kollégium nagytermében állították ki.²⁾

E mellett Gyulai 1887-ben egész komolyan hozzáfogott a vármegye és város monografiájának megírásához. A Tört. és Rég. Egylet első évfolyamában a megyének a római hódoltság korához való adatékokat gyűjtött egybe³⁾ ismerteti a Brigetióban talált feliratos emlékeket, Komárom egy régi térképét és a turiszakállosi régi gót stílus templomot.

Kutatásai alapján feldolgozza a vármegye topografiai viszonyait az őskor a római és a honfoglalás korra vonatkozó adatokat összegyűjti, majd a megye és városnak az Árpádházi királyok alatti történetéhez gyűjti össze az adatokat egész Róbert Károlyig.⁴⁾ A következő 1890 évben és 1891-ben két nagyobb munkája jelent meg a Tört. és Régészeti egylet jelentésében,⁵⁾ és önállóan is, melyben rengeteg anyagot gyűjt össze kevés kritikával és rendszer nélkül ugyan, de ezzel is már megbecsülhetlen forrásmunkát adott a későbbi kutató kezébe, olyant amely a

1) „A németesítés első kudarca vármegyénkben“ cím alatt.

2) Megnyílt 1889. június 9-én.

3) Gy. R. Adalék megyénk római hódoltsága korához.

4) Gyulai: Komáromvármegye és város Róbert Károly koráig való történetéhez. (Komáromvármegye és Komárom város Tört. és Rég. Egylet 1889. évi jelentése. Komárom 1890.)

5) Gyulai Rudolf: Komáromvármegye és város történetéhez. Komárom, 1890. és 1892.

vármegye és város monografiája megírásánál nélkülözhetetlen. Történeti kutatásait kiegészíti a megye földrajzá-
nak tudományos alapon történt megírásával, melyet 1893-
ban adott ki.¹⁾

Mindebből kétségtelen, hogy komolyan és alaposan
foglalkozott a vármegye monografiájával, melynek megírása
végső célként lebegett szemei előtt.

Komáromvármegye közönsége tárgyalásokba is bo-
csátkozott történetének buzgó és lelkes kutatójával és
formális megbízást is adott a vármegye történetének meg-
írására Gyulainak,²⁾ erre azonban nem volt már alkalma,
mert 1897-ben Komáromból saját kérelmére távozott és a
tanári katedrát a füssi plébánosi állással cserélte fel.
Komárom város monografiáját is szándékozott megírni és
a nagy és szép munkához temérdek adatot gyűjtött,
de ez ügyben a város törvényhatósága másképpen hatá-
rozott.³⁾ Az alsócsallóközi és csilizközi egyesült ármente-
sítő és alsócsallóközi belvizlevezető társulat megbízásából
megírta a társulat történetét a millenniumra.⁴⁾ A hatalmas
kötetben nagy alaposággal adja részletes történetét e
társulatnak, mely egy fejezete csallóközi újabb történetének.

A helyi pénzintézetek támogatásával megírja az első
hazai biztosító társaság történetét.⁵⁾ Ennek a társaságnak
az irataira akkor bukkant, mikor a város régi családi
házainak padlásain végeztek kutatásokat Tuba János városi
főjegyzővel, a muzeumnak szintén egyik lelkes hívével.
Az összes iratokat és könyveket, amelyek fontos gaz-
daságtörténeti adatait feldolgozta, a muzeumnak szerezte
meg. Közben időt szakít magának, hogy a komáromi
gimnázium és bencéház történetét befejezze.

1) Gyulai Rudolf: Adatok Komáromvármegye monografiájához. Megyénk
földrajza. (A Komáromvármegyei és városi Tört. és Rég. Egylet 1892. évi
jelentése VI. évf. Komárom 1893.)

2) Komáromvármegye közgy. jegyzőkönyve 1892. évi 591. sz. és 1893.
évi 381. sz.

3) A városi törvényhatóság 1896. feb. 12-i közgyűlésében Takáts Sándor
dr. tanárt és történetírót bízta meg a város monografiája megírásával.

4) Gyulai Rudolf: Az alsó csallóközi és csilizközi egyesült ármentesítő
és alsó csallóközi belvizlevezető társulat története. Budapest 1896. Pátria r.-t 549 l

5) A cs. k. szabadítókos révkomáromi Biztosító Társaság Története
Komárom 1896.

Ebből a széles tevékenységi körből ragadta ki távo-zása. Komáromból való áthelyezését leginkább a Tört. és Rég. Egylet sinylette meg, amely nélkülözvén gondos kezének munkáját, csakhamar közönnyel találkozott nemcsak a közönség, hanem az egyleti tagok részéről is. Nem volt, aki ébren tartsa a közönség érdeklődését, az egyesületi életbe élénkséget leheljen és a kettő közt összekötő kapcsot teremtsen. A gyűjtemények is, míg Gyulai kérelmei, közbelépése folytán, nemsokára¹⁾ tovább vándoroltak a Kollégium épületéből, az új törvénykezési palota egy második emeleti termébe, hol ideiglenes szállást nyertek.²⁾ Mindez a körülmény közrehatott annak a sajnálatos ténynek elkövetkezésére, hogy a Történeti és Régészeti Egylet évi fennállás után a közöny és részvétlenség közepette működését beszüntette.

Ha Gyulainak egy évtized alatt (1886—1896) kifejtett irodalmi munkásságát vizsgáljuk, a legváltozatosabb eredményekkel találkozunk. Foglalkozik az arkeológiával, históriával, földrajzal, természetrajzzal, néprajzzal; talán egyik tudományágnak sem rendszeres művelője, de hangyaszorgalmu adatgyűjtő, aki lelkiismeretes gondnal és figyelemmel dolgozik, minden érdekeset feljegyez, amiről azt hiszi, hogy ő vagy más hasznát veheti. Szóval az anyagszerzés terén fáradhatatlan, hasznos munkás ő, akinek felette nagy érdeme főleg abban van, hogy egy teljesen parlagon levő mezőn új csapást vág, bejárja annak téreit felkutatja és megismerni igyekszik annak legelhagyottabb részeit is. Megismertette Komárommegye multját és az iránt érdeklődést ébresztett a művelt közönségben. Ezt eddig teljesen elhanyagolták Komáromban. Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Gyulainak főérdeme lesz abban, ha a vármegye és város története valamikor tisztáztatik és azt valaki megírja. Anyagot gyűjtött hozzá bőségesen.

Procul negotiis, füssi magányában sem feledkezett meg kedves eszméjéről, a vármegyei monografiáról. Ott

1) A ref. egyház 1890. április havában felmondta a szállást.

2) A törvénykezési palota csak 1896. szeptemberében készült el, addig a Bencések rendházánál volt a muzeum.

is rendezgette összegyűjtött adatait, bár a vármegye közép-pontjától távol nem lehetett többé oly szorgalmas buvára a levéltáraknak és a könyvtáraknak. Ez volt az oka, hogy a szép terv csak tervnek maradt.

Ehelyett új munkakört keresett magának, a néppel foglalkozott. Mint lelkipásztor, a reá bízott nyáját buzgón vezette, melegen érdeklődött az iskolai ügyek iránt is. Jó szívének, mely oly kiváló tulajdona volt, sokat köszönhetnek füssi hivei. A jótekonyság gyakorlása nála valósággal pazarlássá változott. Jövedelmét az utolsó fillérig leginkább a szegényeknek adta. Szerény plébánosi fizetéséből százakat költött el könyvekre, hogy a népnek jó és hasznos olvasmányt adhasson a kezébe.¹⁾

Füssi tartózkodása alatt is mindig érdeklődött a tört. és régészeti egylet iránt és fájt neki, hogy az működését beszüntette. Mikor 1900. évben az Egylet újjalakult és a mai Muzeum Egyesület fejlődött ki belőle, régi tartozását róttá le Gyulaival, alapítójával szemben, kit a legelső közgyűlésén tiszteleti tagjává választott a Muzeum Egyesület.²⁾ Meg nem szűnő érdeklődéséről tanuskodik a muzeum érdekében irt nyílt levele is.³⁾ Mikor 1905. nyarán utoljára körünkben járt, örömmel szemlélte a muzeum örvendétes nagy fejlődését és gondjainkba ajánlotta a gyűjtemények sorsát.

Öt évet töltött így a füssi plébánián, mignem 1901. nyarán főpásztorának hívó szavára a szerény füssi plébániából a győrszentmártoni plébániára költözött s így Pannonhalmára, a szent Benedek-rend ősi székhelyére jutott. Ez annyiból jótékony változást jelentett reá nézve, mert itt nagyobb kulturális középontba és hatalmas könyvtár közelébe jutott, hol ismét módjában állott kutató természetének a szemlélődésre és buvárlatokra, mely cél már áthelyezésénél számba jött, mert a plébániai teendők mellett a bencések hatalmas történelmi vállalatának arkeológiai fejezeteit kellett megírnia; ez a föladat

1) Ezért miniszteri elismerésben is részesült

2) 1900 május 6. Ekkor alakult újra a mai M. E. mely 1900 aug. költözött az Esterházy pavilonba

3) Komáromi Lapok 1900. évi 48. sz.

később a főapátsági plebániák történeti vázlatának összeállításával bővült. Lelkészi tisztét itt is hiven töltötte be. Pannonhalma azonban reá nézve végzetes állomás volt. Itt ujult ki eddig lappangó súlyos rákszerű baja, melylyel sokat szenvedett. Betegségét békességes türéssel viselte és emiatt 1905-ben plebánosi állását felcserélte a diszes könyvtárőri állással.

Új hivatalában, melyhez lelkesedéssel fogott s amely egyéniségének legjobban megfelelt és pályájának betetőzése lett volna, egyre súlyosbódó betegsége nem engedte már nagyobb irodalmi tevékenységet kifejtetni. Az az egy év, míg viselte, reá nézve a szenvedések kálváriája volt. Istenben vetett erős hittel tűrte a testi fájdalmakat és enyhébb pillanataiban a költészet forrásaihoz menekült. Ez szerzett neki örömet és időnként enyhülést. A szenvedésnek hangjai csendültek meg verseiben, vagy a megnyugvás, a bizalom és a hit hangjai törtek elő lelkéből. Ezek már az utolsó hangok voltak. Élete vége felé beszélni sem tudott, illetve az nagyon nehezeére esett.

Előrehaladott baja folytán a főapát felmentette a könyvtárőri állástól és a zalavári apátság alperjelévé s az ottani hiteles helyi levéltár őrévé nevezte ki. Nyugalmas állását alig foglalta el 1906 augusztusában, mikor baja súlyosbodván, hogy környezetének se okozzon aggodalmat és ápolása is lehető kifogástalan legyen, az Irgalmasok budai mintaszerű kórházába vétette föl magát 1906. szeptember havában. Testi ereje látszólag nem fogyott, fenn járt és olvasgatott. Maga sem sejtette, mily közel a vég. Október 12-én délelőtt bekövetkezett reá is a megmásíthatatlan végzet s betelt földi szenvedéseinek mértéke, 48 éves korában, férfikora nyarán.

Halála váratlanul jött. Senki sem hitte, még maga sem, hogy oly közel a vég. Orvosai előadása szerint nyugodt és jókedvű volt. Halála előtt még úgy rendelkezett és tervezgetett látogatói előtt, mint aki nem számít arra, hogy földi pályája legvégére ért. De azért a halál, melyet bölcs megnyugvással, béketüréssel és bizalommal várt, készen találta.

1906. október 15-én, vasárnap délután az Irgalmasok

budai kórházának kápolnájában, mely fekete lépellel borítva, a gyász érzetét vitte bele a lelkekbe, körülállották egyszerű ravatalát rendtársai és a Komáromvármegyei és városi Múzeum Egyesület küldöttei, hogy utolsó Istenhozzádot mondjanak a korán elköltözöttnek.

*

Gyulai Rudolf egyéniségének képét az előadottakból nem ítéltethjük meg tisztán, néhány vonással foglalkozzunk azzal is.

Kedélye mindig eleven és üde volt. Utálta a pózt és sohasem akart többnek látszani, mint amennyire magát értékelte. Sőt abból is sokat eltitkolt. Fiatalabb éveiben, mikor dolgozataival feltűnt és munkái iránt sokan érdeklődtek, akadtak, kik ajánlatot tettek neki, hogy ne temesse magát a szerzetesi egyszerűségbe, ki akarták emelni onnan, de ő elhárította magától a csábító ajánlatot, melynek teljesíthetlen feltételeket szabtak. Modorában és előadásában a természetes egyszerűségre törekedett. Gondolatmenetében és néha előadásában is a változatok hirtelen egymásutánja nyilatkozott meg, mely szinte rapszódikus gyorsasággal csapott át egyik tárgyról a másikra.

Ez jellemezte mint tanárt is. Azok közé a jó tanárok közé tartozott, akiket tanítványaik megszeretnek, mert jószívű nem igazságtalan, nem szigorú és szereti tanítványait. Nem volt közölünk, tanítványai közül egy sem, aki ne szerette volna őt: jó és rossz diák egyaránt. Bár a pedagógiára nem helyezett nagy súlyt s a fegyelmezésben is, megvallhatjuk, enyhébben bánt velünk, mint érdemeltük volna, mégis sokat tanulhattak tőle tanítványai, nemcsak a holt tudományokból, de az élet eleven lüktető igazságaiból is, melyek hirdetésében nem volt fukar. Egyéniségét a tanári katedrán sem tagadhatta meg, hol gyakran nyílt meg széles látóköre kis növendékei előtt, kik mohón szívták magukba minden szavát, melyek közt néha a napi lecke szűk korlátai közül elcsapongott. És azok az igazságok, melyeket hirdetett, az életen át kísérik bennünket; az ifjúkor friss és élénk benyomásai kitörölhetetlen benn maradnak az emberi lélekben.

Az író benne az a csodálatos buzgalom és szeretet

jellemezte, melylyel tárgyán csüggött. Neki mindegy volt: arkeológia, történelem, etnografia, földrajz, csak adatot találjon. Kutatásai közben el-elkalandoz egyik helyről a másikra a tárgy minden áthidalása nélkül. Irodalmi munkásságaiban is észrevehetjük ezt; a kritikai és összehasonlító módszert alig vette igénybe.

Az anyag csoportosításában nincsen meg a ökonomiai jártassága, de hiszen nem is történetirónak készült. Pályája derekán vonzotta vissza a multhoz annak szeretete. Ez a szeretet azután békókat rakott rá, melyektől nehezen mozgott. Sokat meglátott, mert éles, jó szeme volt, de a mellékkörülményeknek gyakran feláldozta a főcél és kritikai szemüveg nélkül dolgozott. De ezektől a hibáktól eltekintve, ki merné elvitatni Gyulai nagy és kiváló érdemeit, melyeket Komárom vármegye és város multjára vonatkozó rengeteg anyag összehordásával szerzett? Nagy tervéhez minden eszköze együtt volt már, csak az építés rendszeres munkáját nem hajthatta végre. Az anyagot reánk hagyta; ezért az örökségért, ezért a becses hagyatéért őszinte elismerés és hála illeti meg és nevét feljegyzi a történetírás.

Vidám kedélyével sok jó barátot szerzett, akik ragaszkodtak hozzá és érezték barátsága melegét. Jó szívét diákjai, később pedig hivei szelvében ismerték. Vallásos lelke betegségében béketűrővé tette és élete gyorsan közeledő alkonyán a hit erős horgonya tartotta élete hajóját.

Ezekben foglalhatjuk össze munkás életének eredményeit, melyek annyival értékesebbek és becsesebbek reánk nézve, mert uttörő munka volt. Földi pályafutásának váratlan vége tehát méltán hozott gyászt reánk.

De a Komáromvármegyei és városi Múzeum Egyesület vesztesége mégis a legnagyobb, fájdalma legmélyebb Gyulai Rudolf korai elmulásán. Mig itt járt közöttünk: ő volt az életet adó atya, mely féltő gondnal becézi csemetéjét, úgy csüggött ő Egyesületünkön. Az Egyesületnek minden tagja által átérzett gondolatnak adott kifejezést e sorok írója, ki a következő szavakkal vett végbucsut múzeumunk megalapítójának, első, hű és lelkes titkárnak nyitott sirjánál:

„Nehéz szívvél állunk meg e koporsó előtt, mely a magyar kultúra és irodalom egy kiváló munkásának földi részeit zárja magába. Nehéz a szívünk a mély-séges gyásztól, melyet korai elköltözésével a Komárom-vármegyei és városi Múzeum Egyesületre borított e koporsó lakója. Hisz te voltál az, ki az egyesületet ezelőtt husz évvel ifju szived tüzes lelkesedésével életre hivat, korán elköltözött tudós titkárunk és egyesületünk felejthetetlen megalapítója, itt e koporsóban pihenő Gyulai Rezső.

Ott állottál az egyesület bölcsőjénél és láttad fel-zsendülni szűkebb hazádban a kultúra vetését, melyet elvetettél, de annak eredményében, munkád gyümölcseiben nem adatott meg gyönyörködnöd.

A történelem az élet mestere, volt jelszavad, s te fáklya voltál, ki bevilágítottál az elmúlt évszázadok ködös homályába, fáklya voltál, ki önmagad nemes tüzeiben égtél el.

A toll kiesett kezedből, abból a munkás kézből, mely Komáromvármegye és Komárom szabad királyi város multja történetének avatag, fakó lapjai közt oly otthonosan lapozgatott, — dolgos kezedből, mely a betűk barázdáit vetvén papírra, azok nyomán régi színes történetek ujhodtanak meg és keltek életre.

Nem haltál meg egészen. Csak tested adjuk át az enyészetnek, lelked, az örök, a halhatatlan, élni fog és megihlet bennünket, akik itt koporsódnál teszünk szent fogadalmat, hogy megkezdett művedet folytatjuk a te nemes nyomdokaidon.

Élni fogsz műveidben, melyekben páratlan munkásságod csodáljuk s amelyekben maradandó emléket emeltél magadnak, de élni fog emlékezeted a Múzeum Egyesületben, melynek nevében immár bucsut veszek tőled és koporsódra helyezem el a téged megillető babért.

Felejthetetlen Mesterünk, én szeretett tanítóm: Isten veled!“

*

Gyulai Rudolf írói munkásságának repertóriumát az alábbiakban kíséreljük meg összeállítani:

Nyílt szó a művelt közönséghez. (Kőszegi sz. B. r. r. kat. gimnázium ifjuságának érdemsorozata 1872|3)

Felső vasmegyei várak (Értesítvény a kőszegi sz. B. r. r. kat. kisgimnáziumról 1873|4.)

Néhány szó Liviusról. (Értesítő a sz. B. r. komáromi kat. kisgimnáziumáról az 1879|80 tanév végén.)

A spiritizmus a tudomány szempontjából. Komáromi Lapok, 1883. é. 30 sz.

Városunk monografiája. K. L. 1884 é. 46 sz.

A magyar fiúk és a magyar kereskedelem. K. L. 1885 é. 2 sz.

Kruesz Krizosztom főapát emlékezete. K. L. 1885 é. 3 sz.

A bregetiumi vízvezeték. K. L. 1885 é. 42 sz.

Észrevételek a tervezett komárommegyei és városi történeti és régészeti egyletre vonatkozólag K. L. 1886 é. 41.

A bregetiumi vízvezetékről. I. Arch. Értesítő 1885, 332—335 ll.

A bregetiumi vízvezeték. K. L. 1886 é. 45, 46.

Mi volt Tata neve a rómaiak idejében? Komárommegyei Közlöny, 1886 é. 48 sz.

Archeologiai séta Ács felé K. K. 49.

Mi volt Tata neve a rómaiak idejében? K. L. 1886 é. 49 sz.

Archeologiai séta Ács felé K. L. 1886 é. 50 sz.

Gyulai Rudolf II. levele a bregetiumi vízvezetékről. II. Arch. Értesítő 1886. 347—350 ll.

Archeologiai séta Ószőny felé. K. L. 1886 é. 51 sz.

Megyénk földje. K. L. 1887 é. 2, 4, 7.

Megyénk közlekedési viszonyai. K. L. 1887 é. 13 sz.

Megyénk a kőkorbán. K. L. 1887 é. 14 sz.

Megyénk a bronzkorbán. K. L. 1887 é. 15 sz.

Megyénk a népvándorlás és a vezérek korában. K. L. 1887 é. 18. sz.

Megyénk a történeti korban. K. L. 1887 é. 20, 23, 24. sz.

Adalékok Komárommegye monografiájához. K. L. 1887 é. 33. 36.

Monostor. K. L. 1887. é. 34 sz.

A bodorfalvi Baranyay család. K. L. 1887 é. 38.

A tört. és rég. egylet gyűjteménye. K. L. 1887 é. 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52. 1888 é. 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 25, 28, 30, 33, 38, 43, 47. 1889 é. 16. 1900 é. 24, 31. 52.

A tört. és rég. egyeslet gyűjteménye. K. K. 1887 45, 47, 48, 51, 52, 53. 1888 é. 5, 6.

Adalék megyénk monografiájához. K. L. 1888 é. 5, 6, 8, 9.

Megyénk a kuruc háborúban. K. L. 1888 é. 11, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 25 sz.

A Komáromvármegyei és Komárom városi Történeti és Régészeti Egyeslet 1887—1892 évi Jelentése. I—VI. évfolyam. Szerk. Gyulai Rudolf.

Ebben a következő dolgozatai jelentek meg :

Adalék megyénk római hódoltsága korához I. 1887.

Brigetióban talált újabb feliratu kövek »

Brigetióban talált régibb feliratu kövek »

A thuriszakállasi ref. góth templom »

Komárom várának egy mult századi térképe »

Komárom vármegye és város Róbert Károly koráig való történetéhez III. 1889.

Komárom vármegye és város történetéhez IV. 1890.

Komárom vármegye és város történetéhez V. 1891.

Adalék Komárom vármegye és város monografiájához VI. 1892.

Komárommegye török hódoltsági kora. K. K. 1889 é. 3—4.

Komáromvármegye XVII-ik századbéli történetéhez. K. L. 1889 é. 5, 6, 10, 11, 14, 16, 18, 22, 26, 33, 37, 39.

Egy régi okmány 1587 K. K. 1889 é. 46 sz.

A németesítés első kudarca megyénkben K. K. 1889. é. 22, 23, 25, 31, 36, 37, 39, 47, 48, 49.

Helyneveink származtatása. K. L. 1890 é. 11, 12, 13, 14, 19, 20, 25.

Levelek a török hódoltság korából. K. K. 1890 é. 27, 28, 29, 30.

Komárom vármegye és város történetéhez. Komárom 1890 és 1892. Ziegler K. 2 kötet 8° 98 l. és 165 l.

Törökvilág Komárommegyében. Komárom 1894. Ziegler K. 1 k. 8° 133. IX. l.

 A rév komáromi cs. k. szabadalmas hajózási biztosító társaság története. K. L. 1895 é. 34—37. Ziegler K. 1 k.

 A cs. k. szabadítékos révkomáromi Biztosító Társaság története. Komárom. 1896. Rónai Frigyes ny. 86 l. 4 mell.

Az alsócsallóközi ármentesítő társulat története. Budapest Pátria r. t. 1896. 1 k. 8° 549 l. XV. tábla.

A komáromi benediktinus gimnázium és társház története. Komárom 1896. (Ism. K. L. 1896 é. 24 sz.)

A komáromi kath. főgimnázium története 1812-től. (A sz. B. r. Komáromi IV. oszt. kath. gimnáziumának Értesítője az 1895/6 évről.)

A komáromi szent András templom és kath. elemi iskola történeti vázlata. Magyar Sion 1897. 274—284, 351—368 II.

Muzeum egyesületünkről. K. L. 1900 é. 48. sz.

Komárommegye őskora. Komáromi Ujság. 1903 é. 25, 26 sz.

Komárommegye őskora. (A Komáromvármegyei és városi Muzeum Egyesület 1901/2. évi Értesítője.)

Építkezés és műrégiségek. A pannonthalmi sz. Benedekrend története I—III. és VIII. k. Budapest 1902—1906.

Az esztergomi lipsanotekáról. Arch. Értesítő 1906. 191 I.

Kéziratban vannak és 1908. év folyamán jelennek meg tőle a pannonthalmi sz. Benedek-rend monografiájában: Építkezés és műrégiségek A pannonthalmi könyvtár története. A pannonthalmi főapát joghatósága alá tartozó plebániák története.

Gyulai Rudolf számos cikket irt névtelenül az esztergomi lapokba; komáromi tartózkodása alatt majd egy évtizeden át belső dolgozó társa volt a Komáromi Lapoknak, melybe napi kérdésekről, de kiválóan kulturális ügyekről számos cikket irt. Különösen a főgimnázium kérdésében éveken át nagy hirlapi agitációt fejtett ki. Irt ezenkívül utleírásokat, humoros entrefiléket, karcolatokat, alkalmi cikkeket és tudósításokat. Több szent beszéde a Szent Gellért hitszónoklati folyóiratban látott napvilágot. Leggyakrabban használta cikkei alá a következő álneveket: Hüvelyk Mayit, H. M., H., Gy. R., Gy. Meg kell említenünk még, hogy Gyulai szerkesztette tiz éven át (1880—1890) a Komáromi Kalendáriumot, — a komáromi nyomda e régi nevezetes termékét.

Alapi Gyula.

Leányvár.

Annyit tudunk róla, hogy várnak vár, még pedig római vár volt, de hogy miért Leányvár? azt legfellebb csak sejtjük. Neve után hiába kutatunk, nem találkozunk vele sehol, ha csak majd egy nagyobb szabású ásatás folytán előkerülő lelet vagy felirat nem vet rá világot.¹⁾

Dugonics színműveinek jegyzetében úgy származtatja ez elnevezést, hogy Leányvár Valentinianus kéjlaka volt, amelyben barbár hárem-félét tartott. S Valentinianus örökös fürdőzése és „a tavak városában“²⁾ közsvényben való kimulása is e mellett szól.

Wertler szerint pedig id. Valentinián itt is van eltemetve, valahol Ószőny táján.

Leányvár azonban nem kéjlaknak, hanem Hyginus Gromaticus³⁾ tervei szerint erős várnak épült s mint ilyen sohasem neveztethe-tett a fenti értelemben Leányvárnak, később sem cserélhette ki nevét azzá. Valentinianus nem olyan körülmények között élt, hogy háremet tarthatott volna anyja Placidia és neje Eudoxiatól, kik helyette uralkodtak. A nagy népvándorlás megindult forgatagában az idő sem lett volna erre alkalmas pláne barbár területen, ideges rettegésben élven napjait nem is ért rá Tatában nyugodtan fürdőzni s nem is közsvényben, hanem egyik vezére Petronius Maximus gyilkától halt meg, ki Eudoxiát magához kényszerítvén rövid ideig bitorolhatta is a trónt.⁴⁾

Ha már az etimologizálásnál vagyunk, talán legjobban megállja helyét, ha Bregetiőhöz viszonyítva a filia-t fordítjuk le magyarra. Ez elnevezést eredetiben jobban használhatták volna maguk

1. Fényes Elek szerint a római korban Castrum virginacaeumnak hitták. L. A magyar birodalom. I. Komárommegye 581.

2. Ad lacum Felicis. a mai Tata.

3. Később még rátérek.

4. Petronius tragikus történetét Teleky László dramatizálta a »kegyenc«-ben.

aiak is, de származhatott e nemű formája a régi latinos magyar világból is, hisz pl. a leányegyházak helyett most is filiákat, filiális parókiákat emlegetünk.

De bármint forgatnánk is a hipotézist a castrum nevének geneziséét illetőleg, hivatalos keresztlevelet egyelőre mégsem állithatunk ki róla, mert a szülő pontos származása és születése — mint a legtöbb pannoniai castrumné, szintén nincs benn a világtörténelem matrikulájában. A szülő pedig Brigetium volt. Leányvár története annyira egybe van forrva Brigetió történetével, mint ez utóbbié az I. legio adiutrixéval. Külön-külön tárgyalni egyiket sem lehet a másakra való vonatkoztatás nélkül.

Brigetiónak, mint a pannoniai Limes egyik legfőbb pontjának igen szép multja és története van, de nincs a történetnek egységes összefoglaló irodalma, csupán itt-ott van neki egyikét lap szentelve¹⁾ s ezeken kívül csak apró adalékokban találkozunk nevével, s e szövevényes emlegetések nagy complexumában pedig sokszor a legszembeeszkőbb ellentmondásokat találjuk.

Azért ha meg akarjuk kezdeni a kutatást, igen sok felé ki kell tértünk, de mindenekelőtt Pannonia pacificatiojának kezdetéhez kell egy kis visszapillantást vetnünk az ó-korba.

Nem terjeszkedem széles alapra, csupán annyit veszek a többi világtörténelmi eseményekből, amennyi szűkkeretű értekezésem megvilágításához szükséges s amik amugy is közismert dolgok.

Augustus Caesar erőszakos és dicsvágyó hadvezére, a császárrá lett Tiberius már benn van a Dráva és Száva közén, Bató, az illirek királya élet-halál harcát vivja vele, midőn a rómaiak szeme egyszerre északra, a veszedelmesen erősödő markomannok felé fordul, kikben félelmetes vetélytársat látnak.

Minden egyébb politikai ok nélkül ellenük is fordulnak s Pannonia és Noricum határán közelednek legiókkal a Morva völgye felé. Mielőtt harcba szállának, Carnuntumot választják téli pihenőül, honnan a visszavonulás Scrabantián (melyet ekkor alapítanak²⁾) s Poctovion át biztosítva van.

1 Gyulai Rudolf: Komárommegye őskora Komárommegyei Muz. Ért. 1901—902 — Adalék megyénk római hódoltsági korához Komáromvárm. Tört. és Rég. Egylet Jelentése 1887. A bregetiumi vízvezetékéről, Arch. Ért. 1886. évf. Römer Fl. Pannonia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról. Arch. Közl. III. köt. 2. füz. 45

Berkovic-Borota: Ásatom az ószónyi táborban Arch. Ért. VI. k. 392. I. — VII. köt. 30 l.

2. Plinius III. 146,

Igénybe is kellett ezt venni még a háború megkezdése előtt, mert valószínű Marobodus markomann fejedelem biztatására Bató újra fegyvert fog ellenük s a lázadás elfojtására vissza kell térniök, de Carnuntumot többé végkép sohse hagyják el. Batót kegyetlen harcokban leverik s Kr. u. 12. jan. 16-ikán Tiberius már fényes diadalmeneteül a pannoniai győzelmek felett.¹⁾

A tulajdonképeni határ észak felől még akkor is csak a Dráva maradt.²⁾

A következő lépések megint csak a Morva felé Noricumon át történtek a Claudius ekkor, mint provinciát kebelezi be a birodalomba Noricumot, és élére procurátort helyez. A Duna e tájon legelőször Carnuntum és Vindobona táján lett megerősítve s az előbbi egyszersmind hajóhad állomás is lett. Hogy ez időközben hol húzódott a keleti határ, azt nem tudjuk, de a Carnuntumtól Sirmiumig képzelt vonaltól keletre a Duna szöge (tehát Brigetio vidéke is) még meghódítatlan volt, bár az ezen területen lakó azalok és aravisk törzsek már megbarátkoztak a rómaiak. Sőt az egymás között ellenségeskedő barbár törzsek segítségül is hívják a legiókat s ilyen esetben sikerült nekik megszállni Pannoniát egész a Dunáig, midőn 50 közül Vannius kvad királyt saját rokonai Vangio és Sido lemondásra akarják kényszeríteni s a hermundurok és jazygokkal törnek ellene.

Vannius Claudiusához fordul segítségért, de ez elég bölcsen nem avatkozik a dologba, csupán azért állít sereget a Duna partjára, hogy e területet az esetleges betörés ellen megvédje. Vannius legyőzik s római hajókon menekül át a Dunán a római sas védő szárnyai alá, de a győzők, Vangio és Sido is hűséget esküsznek a rómaiaknak.

A várakozó római seregek hadállásai ekkor valószínű Brigetio táján lehettek s az első település is ekkor történhetett a svév eredetű azalok földjén, valamint Aquincum az araviskok területén. Jól ki tudták ők e helyeket szemelni. Vindobona és Carnuntum a morva-völgyi marcomannok, Brigetio a vágvölgyi kvadok, Aquincum pedig a szarmata-jazyg törzsek ellen voltak jó biztosító hadállások.

Hiszen ha ők maguk nem tettek volna is éles szemű stratégiák, csak meg kellett volna figyelniök, hogy e helyek fontosságait észre

1. C. I. L. 385. 1.

2. Szilágyi: A Magyar Nemzet Története I. k. LXXII. 1.

vették már a kelta barbárok is, kik telepeket létesítettek e helyeken s Brigetio helyén kőből és fából összerótt várak is volt, amelyhez hasonlókat már Caesar talált Galliában. Brigetio v. Bregetio-ban a gyökszó *breg* vagy *brig* a kelta nyelv szerint erődöt, menedék-helyet jelent.¹⁾

Hogy mikor kapott római castrumot és legiót, azt nem tudjuk biztosan, de a dák háborúkkal kapcsolatban megközelíthetjük a valóságot. Tudjuk, hogy Traianus nagy báborut viselt Decebal ellen; az első 101—102-ig, a második 105—106-ig tartott. Midőn az első háboru előtt az aldunai híres szikla uttal²⁾ elkészült, a moesia i és pannoniai légiókból összeválogatá csapatait, melyek között ott találjuk a legió I. adiutrixot is, mely akkor valószínű már Brigetióban volt.³⁾

Midőn a császár a 2-ik és döntő háborúra készül, a már előzetesen is ott harcolt és kitüntetett legiót ismét Dáciába viszi⁴⁾ s a győzelmek után is ott marad egy darabig őrségül, az V. leg. Macedonicával és a XIII. geminával. Közben ugyanezekkel fölépíti Apulumot (Gyulafehérvár) és több más erődöt és 110 táján visszamennek, az V. Mac. Moesiába, az I. I. adiutrix Brigetióba, a XIII. I. gem. pedig ott marad végig.

Tehát Traianus alatt Brigetio már bizonyára meg volt telepítve, de többek még előbb, Domitianus idejére, teszik a legió oda helyezését s ha az első dák háborúban a leg. I. adiutrix csakugyan onnan indult volna, úgy ez világos is. Az I. leg. ad.-on kívül más legiók s cohorsok bélyeges cserepe is előfordul, Brigetióban, a többek között a XI. Claudiáé is.

Ha a dák háborúk alatt már volt katonasága, az I. segítő legiót kellett is pótolni s e mellett bizonyít egy Brigetióban talált 105-ből való katonai elbocsátó diploma, mely szerint annak tulajdonosa Lucco, neje hazájában az azalok földjén telepedett le.

Traianus előtt már Domitianusnak is volt baja Decebállal, a svévekkel is folytonosan ellenségeskedett, mert Decebál, úgy bűjtögetta ezeket, mint Marobodus annak előtte Batót. Nerva alatt be is törtek Pannoniába, mely háborúnak részletei ismeretlenek,

1. Salamon F. Budapest Tört. I. r, 117 l.

2. C. I. L. III. 1699. (»Montibus Excisis, Amnibus Superatis, Viam Fecit«).

3. A M. N. T. I. k. LXXXVII. l.

4. Ammian. Marc 293.

csupán egy felirat maradt ránk, mely a Brigetióban székelő I. leg. ad. egyik tribunusáról emlékezik meg, kit Nerva a háborúban tanusított bátorságáért kitüntetett.¹⁾

A svévekkel folytatott háborúk színhelye úgy Domitianus, mint Nerva alatt a Duna balpartján volt s ez már szükségessé tette azt is, hogy barbár területen is épített légyen erődöket, vagy bármiféle védőműveket. Azonban a helyen, melyen valamely római csapat bár csak egyetlen éjszakára is tábort ütött, kivétel nélkül szabályszerű körsáncsal vétetett körül s mintegy várrá alakított át.²⁾

Antoninus Pius alatt már békésebbek a kvádokkal való viszonyok. Királyt ad nekik s *megengedik, hogy területükön várakat építhessen.*³⁾

De Antoninus szelid uralkodása alatt is csak látszólagos volt a csend.

A mozgalmat a visztula-melléki gótok kezdték meg, akik kiszorították helyeikről a római birodalommal szomszédos népeket. Ezek a birodalomban kerestek új hazát s a mozgalom óriási arányokat öltött. A nagy lökés következtében a birodalom határán levő összes népek föllázadtak, mint a méhkas. A közös szükség folytán egyiknek ugyanaz volt a célja, mint a másiknak. Marcus életirója szerint 18 nép vett részt a mozgalmakban, köztük a markomonnok, kvádok, nariskok, hermundurok, szarmaták és és jazygok; Marcusnak ugyancsak meggyül a baja. E sok ellenséges nép nyüzsgött, forrott mint a hangyaboly, mindannyi a birodalom ellen fordult s mindegyik ellen másképp kellett harcolniok. Marcus minden eszközt felhasznált, hogy megküzdhessen, pedig sem pénz, sem katona nem volt elegendő a hosszú vonátra. Evégből mindent pénzzé tesz, eladja a császári ház kincseit, fegyvert ad még a szolgák kezébe is.

Nagy erőfeszítések árán ki is erőszakolta a győzelmet. A markomannokat Vindobona és Carnuntum között veri le, 170 táján, a kvádokat 73-ban a Garam vidékén. Legjobban örült a kvádok legyőzésének, mivel ez a nép a még mindig fegyverben

1. A M. N. T. I, k. LXXIX. 1.

2. Mommsen: A rómaiak Tört. II köt. 65 l.

3. Thierry Amade: A római birod. képe. Alapításától a ny.-császárság végéig. 692.

álló markomannok és jazygok közé lévén ékelve, mint a rómaiak szövetségese, meggátolják ezeknek egyesülését.

Több törzsüket áttelepíti Pannon területre, Furtius személyében pedig királyt ad nekik.

A szarmaták felajánlott békéjét azonban Marcus visszautasítja, amiért ezek boszúból szövetkeztek a markomannokkal, feltűzelik a kvádokat is, akik Furtiust elűzik s önkényűleg Ariogaesust helyezik a trónra.

Marcus erre annyira megharagudott rájuk, hogy Ariogaesus fejére 1000 aranyat tűz ki.

Hiába könyörögnek a kvádok a szövetség megújításáért, 50000 fogoly visszabocsátására is kötelezik magukat, Marcus nem fogadja el, háborút kezd, leveri őket s a bitorlót Alexandriába száműzi.

Erre a hirre a markomannok is újra békére hajtanak, de Marcus csak úgy áll velük szóba, ha a Dunától 38 stádiumra¹⁾ húzódnak észak felé más népekkel nem szövetkeznek és közös vásárokra nem járnak. Valószínű ez állt a kvádokra is. Később a jazygokkal is megegyezvén 176-ban fiával, Commodussal Rómában diadalmenetet tart a barbárok legyőzésének öröme.²⁾

„Az elégtelenség jelei talán már akkor mutatkoztak a Közép-Dunától északra eső területeken, midőn Marcus még Pannoniában tartózkodott. A kvádok és markomannok békefeltételeihez tartozott, hogy a rómaiak területükön várakat építhettek s azokat helyőrségekkel láthatták el. Marcus 20,000 embert helyezett ilyenformán idegen területre.

A meghódítottak talán belenyugodnak sorsukba, ha a meg szálló csapatok nem bántalmazták őket. Ezek azonban anélkül, hogy szükségük lett volna rá, lépten nyomon akadályozták a lakosokat munkájukban, a földmívelésben épugy, mint bármely más foglalkozásuk közepete. A szökevényeket befogadták s igen sokakat rabszolgaságba adtak el. Látván a kvádok, hogy kérelmüket a császár meg nem hallgatja, készek voltak családotul együtt a semnonok²⁾ területére kivándorolni. Marcus azonban — hogy elköltözésük újabb népmozgalmat ne idézzon elő utjokat állta³⁾“

A kvádok területe provinciává még eddig se lett. Marcusnak

1. 3 stádium = 7 02 km.

2. A. M. N. T. I k. CXV. l.

3. U. o. CXV.-²⁾ CXVII.

szándéka volt területeiket bekebelezni, hogy a birodalom határait a Limesen túl a Kárpátok lábáig terjessze, ő is tudta, hogy csak a természeti határok alkalmasak politikai határokul is, azért aggodalommal hagyta fiára örökségét, félve hogy politikáját az nem tudja folytatni.

Nem is hiába aggódott. A barbárok igen el voltak gyengülve, Commodusnak nem sokba került volna őket leigázni, de ahelyett sietett Romába a főváros gyönyöreit élvezni s hogy békében élhessen, inkább ő fizetett a fejedelmeknek a békéért a balparti várakból pedig visszahívta a seregeket.¹⁾

Csupán hipotézisekkel dolgozhatunk ugyan, de a legfőbb valószínűség a mellett szól, hogy Marcus Aurelius építette Leányvárt s a balparton elhelyezett 20 ezer emberből álló őrség egy része — talán a többi erődökhöz viszonyítva a legtöbb — ide helyeztetett, lévén Brigetióval szemben, ahol hajóhad állomás is volt.

Kenner szerint a balparton Marcus Aurelius 161—180, — Probus 276—282, — és I. Valentinianus 364—275. évek alatt építettek a balparton várakat.

Severus, midőn Syriából Róma felé menve megvizsgálta a moesia és pannoniai csapatokat, bizonyára a táborhelyeket is újból megerősítette²⁾

A balparti várak itt nincsenek külön megemlítve, ez esettel tehát nem lehet Leányvárt kapcsolatba hozni.

Probus építkezése mellett sem bizonyít semmi, csak annyit tudunk idejéből, hogy a kvadok és szarmaták felhasználva békeszeretetét és gyengeségét, már életében rakoncátlankodni kezdtek³⁾ a leverést azonban már utóda Carus végzi és ekkor is nem a kvadokon, hanem a szarmatákon kezdi kegyetlen megtorlását, amennyiben 17 ezret lemészároltat, 20 ezret pedig rabságba hurcol közülök, Kuzsinszky a Notitia Dignitatum⁴⁾ szerint azt mondja: „Meglepő, miszerint a nagyszámu jobbpárti erődökön kívül egyes pontokon a balpartot is megszállva találjuk.“ Augustusia nevű

1. A semnonok a kvadoktól északra Szilézia területén laktak, másképp ligiaiak v. lugiak.

2. C. I. L. III. 462 461.

3. A M. N. T. I. k. CXXX

4. Ez egy az V.-sz.-ból való sematizmus volt, mely az akkori római birodalom katonai és közigazgatási hivatalait tárgyalta.

segédcsapatot említi megjegyzi a Notitia, hogy az contra Bononiam in barbarico castello Onagrino van állomáson, az auxilia vigilum contra Acinco in barbarico, az equites sagittarii Altino, nunc in burgo contra Florentiam tanyáznak. Végre a II. segéd légió egyik osztályának székhelye in castello contra Tantantum van.

Két táborról határozottan állítja, hogy barbár területen feküdtek. A castrum Onagrinum Malatával (Bánostor) szemben, mely később Bononia nevet nyert, a mai Begecs falu helyén keresendő¹⁾, a másik burgus a későbbben Florentiának elnevezett Lugióval (Szekcső) szemközt létezett. A Tantantummal szemben állott tábor helye még máig is ismeretlen.

E várak Diocletianusnak köszönhették keletkezésüket. A császárnak 293 nov. 5-iki kelettel ellátott rendeletei Lugioban láttak napvilágot.

Nyilván csak azért kereste fel Sirmiumból Lugiót, hogy a Duna balpartján épülő burgus építkezését megsejmelje.

Az Aquincummal és Bononiával szemben fekvő várak a következő évben épültek. Diocletianus Sirmiumból, ahol szeptember haváig tartózkodott, személyesen ellenőrizhette a castellum Onagrium körüli munkákat.²⁾

Ezek tehát nem a kvadok, hanem a jazigok ellen épültek, hogy belőlük esetleg támadni is lehessen, itt tehát nem lehet szó Leányvárról.

„I. Valentinianus a IV. században a quadok területén építtetett várakat.“ Lássuk ezeket.

Nagy Constantinus után a cészár társak egyenetlenkedő uralkodásai igen meggyengítették a birodalom integritását, a germán (gall-kelta) vándorlások már igen sok gondot okoznak neki a Rajna vidékén. De keletről is érezhető volt már a hunnok szele, mely nem sokára végig söpörte az Öreg-Duna völgyét, — az ó-kori népek e nagy utcáját, hogy birodalmakat döntsön sirba és támasszon új életre. Valentinianus megsejtette ezt, készült is rá, sőt meggondolatlanságból vagy tulbuzgóságból még a kvadok területén is építtetett várakat, ami miatt ezek igen nyugtalanokdaktak, s midőn a rómaiak királyukat, Gabinust egy lakomán csellel megölik, nyíltan kitör a lázadás.

1. Fröhlich: Castellum Onagrinum. Arch. Ert. 1889. 101.

2. Fröhlich: Römische Inschriften. Arch. Epigr. u. itth. XIV. 51.

A szarmatákkal szövetkezve betörnek Pannoniába, lerombolják Carnuntumot¹⁾ s Sirmium felé pusztitanak.

Valentinianus e hirre Galliából siet haza²⁾). Merobandessel gyorsan leveri a lázadókat.

Legnagyobb részt Brigetióban tartózkodik s itt fogadja a kvadok békéért könyörgő követeit, akik annyira fölizgatják az amugy is ingerlékeny embert, hogy megüti a guta és meghal 376-ban, éppen 100 évvel a ny. római császárság bukása előtt.

Marcus Aureliuson kívül I. Valentinianus uralkodásával lehetne legjobban kapcsolatba hozni Leányvár építését, de az előbbi eset mellett ez háttérbe szorul.

Ha Valentinian előtt építették kvad földön várak, úgy lehetetlen, hogy e fontos pont, Leányvár, köztük ne lett volna. Ha egyéb argumentumunk nem volna, ezt is el kellene fogadnunk, de menjünk csak tovább.

Mióta Pannónia római provinciává lett, katonai erejének legnagyobb részét mindig a pannoniai Limes védelmére kellett fordítania s a militarizmussal járó tulsuly abban is kifejezést nyert, hogy Septimius Severussal kezdődőleg több césárt ad Rómának s a pannoniai katonai szellem mindjobban irányadó lesz az egész impériumban. A Limes mellett lakó barbár törzsek közül is legtöbb bajuk volt kvadokkal, kiknek zöme a Vág folyó völgyén, tehát szemben Brigetióval volt, s így mint nevezetes ütköző ponton már kezdettől fogva nagy szükség volt Brigetióval szemben egy — Leányvárra.

Haragudtak is a kvadokra, mert legtöbb nyugtalanságot okoztak. I. Valentinianus halálát is ők okozták, s Marcus Aurelius judeai hadmenete alkalmával nem valami hízolgőn nyilatkozik róluk, a szarmaták és markomannokkal összefoglalva: „Oh markomannok, kvádok és szarmaták! — így kiálta fel, midőn a zsidók között (feotentium Judeorum) vonult, — Végre nálatoknál egy utálatosabb népre is akadtam.)

Ha egyéb okok nem volnának is, redukálnunk kellene a rómaiak lekicsinylését, akik rajtukon kívül igen sokáig szerettek minden más népet barbárnak nevezni, mint ahogy a műveltséget

1. Neudeck: Germanische Befestigungen, des oberen Waagthales.

2. Mert Pannoniában született.

3. Amm. Marc. 22, 5-5. Neudeck: Arch. Ért. u. f. III. k. 85.

még a jelenkorban is kizárólag maguknak vindikálják némely népek s bennünket is barbárként szeretnek emlegetni.

A rómaiaknak sovínizmusukon kívül okuk is volt erre, pedig Neudeck épen az ellenkezőjét írja róluk¹⁾. Nem szabad azt hinnünk, hogy a kvadok minden műveltség hijával voltak. Az eddigelé ismert leletek bizonyítják, hogy földműveléssel, iparral foglalkoztak; a béke és háboru eszközeit szép izléssel ékesítették; a napjainkig fennmaradt mesterséges szerkezetű védelmi és szertartásos építkezéseik²⁾ is azt bizonyítják, hogy a kvadok, mikor ezeket alkották, nem vad nomádok voltak, hanem egy nagy számú erőteljes, bátor nemzetet alkottak, mely szívesen ontotta vérért hazája védelmében.³⁾

Hiszen ők egy Marc Aurélon arattak győzelmet, a hatalmas Rómával hosszú háborukat folytattak, számos baleset után újra meg újra megállottak a sikon s bár ezerszámra hullottak a csatatereken, nemzetiségüket s nyelvüket a hosszú ideig tartó római foglalás dacára megtartották.

Ilyen tények mérlegelése után bizvást elmondhatjuk, hogy a kvád nemzet nem volt barbár nép.

Carnuntumból, a nagyrabecsült borostyánkő főpiacáról vezetett a híres borostyánkő-ut — a Vág völgyén fel a Jablunkai-szoroson át a Visztuláig.

Magyarország területén folytatott hat évszázados szereplésükkel végig megmaradtak a rómaiak szomszédjául, kik e szomszéd-ság ellen a bregetiumi hajóhad állomással is védekeztek, s hogy az kikötőjében mindkét part felől biztonságban lehessen, ezen szempontból is kezdettől fogva fontos szerep jutott Leányvárnak.

Igaz, hogy a hajóhad állomásokul legtöbb forrás munkánkban csak Carnuntum, Mursa és Taurunum (Zimony) vannak megemlítve, de több vonatkozás vall arra, hogy Brigetiónak is volt szerepe a Classis Flavia Pannonica-ban.

Az orsz. Régészeti és Emb. Társ. 1880. dec. 28-ikán tartott ülésén Pulszky F. elnök Brigetioba való kirándulásáról számolván be, többek között ezt mondja: „Brigetióból Feige Tódor földbir-

1. Neudeck: A kvadok pénzei. Arch. Ért. u. f. III. köt. 84. l.

2. Neudeck: »Germanische Befestigungen des oberen Waagthales«, M. Much »Germanische Wohnsitze und Bundenkmale in Niederösterreich.«

3. Ammianus Marcellinus 17. 12. írja a kvádokról, hogy meztelen gyilkosokra esküdtek hűséget, mert ezeknek isteni erő tulajdonították.

tokos és Zsigmondy Gusztáv kir. főmérnök társaságában átrándultunk Leányvárba is, megtekintettük a 6 hold körüli vár mintegy 2 méternyi szélességű, több helyütt még fönnálló (?) hatalmas őrfalát. Ez épület kétségtávol azzal a rendeltetéssel birt, mint az Óbudával a Rákos-patak befolyásánál elhelyezett angyalföldi váracs, csak hogy annál sokkal nagyobb és fontosabb, mert Brigetió a *középdunai hajóhad kikötője volt.*¹⁾

Más helyen Őszönyről ezt olvassuk: Más európai államban olyan helyre, mint a római hajóraj állomására egy archeologiai expositurát szerveznének, nálunk alig van annyi figyelem ezen híres telepre, hogy a feliratos kövek megmentessenek; kivált a téli hónapokban 1000 [] öl számra fejtenek követ a város alapjaiból. Bregetium szemünk láttára eltűnik nyom nélkül!²⁾

Talán a Galba által tengeri katonákból szervezett és Hispaniából jött I. leg adiutrixot is azért rendelték kezdetben ide (majd a dunai hadműveletekkel kapcsolatos dák háborúhoz is,) mivel a hajókhöz is értettek.

A Száva felől Valens előtt talán sohasem támadták meg a provinciát, a Notitia szerint mégis voltak állomásaik itt is: Siscia, Servitium (Gradiska) s Sirmiumban.)

Ha a Vágon nem létezett is állomás, a torkolatánál azonban föltételezhetjük. Több helyen találunk utalást arra is, hogy a Duna mellékfolyóinak torkolatai várakkal erősítettek meg, a Vág megfigyelése pedig épen érdekükben lehetett a rómaiaknak Gyulai Rudolf kimutatta, hogy a most Füzitőnél a Dunába ömlő patak a brigetiói castrum tövében torkollott a Dunába, ugyanott, ahol a Tatából a naszályi szőlők mellett elvonuló vízvezetéknek a torkolata volt.

A partnak ezen a helyén ma is látni egy öblözet formát, mely előtt kőhányás is nyulhatott be a Dunába, mert ott régtől fogva van egy kis homok zátony, amit talán a római kőhányás idézhetett elő³⁾ s itt a téli jégzajlás elől menedéket találtak a

1. Arch. Ért, u. f. I. köt. VII. l.

2. Arch. Ért. 1870. III. köt.

3. Kuza Sz. M. T. CLXIX.

4 Sokan talán azt hihetnék, hogy ez az újszőnyi kőhányás következtében keletkezett, pedig a kövezeten belüli lassu víz az iszapot még előbb lerakja, több apró füzes sziget is keletkezett már így. Nagy vízzel a kövezet alatt inkább kotró munkát végző forgó keletkezik. Különben öreg molnárok és halászok bizonyítják, hogy ez a kis zátony régebbi, mint a kőhányás, melyet a 60-70-es évek táján létesítettek.

hajók. (Most is szoktak oda télre malmot kikötni.) Leányvárból a castrum felső szélén egy falépitmény alapja huzódik a Dunának, amit Kosztka Károly mérnök 1885-ben *kikötőszárnyfálnak* mondott.

Ezt az izsai mondák a Duna alatti alagutnak tartották,¹⁾ és azt állítják, hogy kisebb vizállásnál jó messzire be is lehet rajt menni, mert kidomborodik a Duna talajából. V. M. volt községi bíró ma is erősen állítja, hogy pásztor gyerek korában valami töltés-félén csakugyan bementek, s ha félre léptek, mindjárt mélyebb volt a víz. Lehet, hogy ez is valami kő sarkantyú féle lehetett — ha csakugyan van valami alapja — és szintén a hajók védelmére szolgált. Vámhelynek sincs Brigetiő feltüntetve, de minthogy Leányvár a provinciához nem tartozó kvadok határán volt, a nagyforgalmu Vág völgy végén, bizonyára statio, vámállomás volt.

Hogy Leányvárt az első időkben építették, amellet tanuskodnak a várban talált pénzek is. Hadrianus, Gordianus és Severus idejéből. Igaz, hogy ilyen exponált helyen, mint Leányvár, nem igen lehetne a pénzekre megesküdni, mert a nagy népmozgalmak alatt, nagy háboruk idején elszóródhattak azok már akkor is, midőn Leányvár esetleg még csak földsánc volt. A gyorsan változó császárok alatt az egyes pénzfajták érvényes használati ideje sem volt pontosan meghatározva, forgalmuk határai sem lehettek megszabva, hisz messze barbár területen is leltek már akármeny-nyit; azok is elfogadták a tetszetős római denárokat, sőt Neudeck szerint pl. a kvádok római pénzláb szerint verették pénzeiket s azokkal sulyra is egyeztek. Hisz napjainkban egyik-másik balkáni államban három-négy féle pénzt is látunk rendes forgalomban.

Leányvárról legelőször gr. Marsigli, olasz származásu katona és író tesz említést²⁾. Ő személyesen járt Brigetióban, melyről a bár téves, de legelső tervrajzot készíté, amit később Rómer kijavított. Rómert Cziike őszönyi lelkész figyelmeztette Leányvárra, de csak tulról nézett át; hanem Berkovic-Borota mérnökkari százados Kosztka K. főmérnökkel már tervet is vett föl Leányvárról, midőn 1887-ben a vasuti, illetőleg a vasut melletti erőd munkálatait végezték.

Berkovic tervrajza azonban téves, mert amint én a tavalyi ásatás alkalmával fölvettem, szabályos négyzetnek találtam, ő pedig téglalapnak nézte.

1. Erről még alább szólunk.

2. Danubialis operis prodromus. (Nürnberg. 1700.)

Leányvárról az utóbbi időben néhány archeologuson kívül bizony igen kevesen tudtak és ennek több oka van. A Duna bal-partján semmiféle országut nem megy e tájon, Komáromból-Izsára is csak dülő ut vezetett, aminek egy kis kavicsozással és felhárnyással most már mégis adtak valamelyes ut formát. Míg a Vág-balparti Ármentesítő Társulat védőtöltése meg nem volt s gyakoribbak voltak az árvizek, sokszor egyáltalán nem lehetett erre közlekedni.

A falu amugy is kívül esvén a forgalmi utakon, — a Dunától is 250—300 méter távolságnyra lévén, egyes árvizek alkalmával hetekig is csak csónakkal lehetett a faluból kijönni s az egész határból csak egy-két holdnyi terület maradt ki szigetként. Leányvár maga is csak 2—3 méteres parton lévén, a Duna felőli alacsonyabb része szintén víz alá szokott kerülni.

A 60-as évekig Izsától-Komáromig a Duna partján egy-két erdei fából, vadkörtekből, galagonya- és csipke bokrokból álló erdő huzódott, ezek is eltakarták a castrumot, úgy, hogy még a dunai hajókról sem lehetett belőle észrevenni semmit. Ez időig Leányvár a katolikus plebánia birtoka volt, (épugy mint Aquincum papföldje) s csak a mult század 60-as évek táján történt tagosítás után jutott az egyes gazdák birtokába. Az akkori plebánosnak, Horváth Endrének ottan gyümölcsöskertje volt,¹⁾ s valami kunyhó felében egy csősz lakott benne; körös-körül pedig legelők voltak.

Akkor még azt se igen tudták, hogy kő van a föld alatt s mikor rájöttek, a plebános akkor sem merte kiszedetni, jobbanmondva ingatlan parochiális birtoknak vette és nem tartott jogot annak beszüntetésére. A gazdák azonban parcellázták s mindegyiknek jutott belőle egy hegyes szöghöz hasonló földecske, mely a vár közepén egyetlen barázdává fogyott. Egypár m² semleges terület is maradt a középen, hol szántás alkalmával megfordultak az ekével, illetőleg a jószággal. Az ekék által a középre hordott s ott leösztkélt vagy levert földből később egész kis domb képződött.

A falakon belül eső területeken burgonyát, mákot, csalamadét stb. olyasfélét termeltek a gazdák, amivel hason nyomásu nagyobb parcelláikat nem akarták szétforgácsolni. A falakon kívüli vár árka még a 80—90-es évek táján is többnyire bokrokkal volt benöve és gyp maradt, később azonban egészen a periferiáig

1. Azért máig is leányvári kertnek hívják.

kezdtek fölszántani olyformán, hogy a bokrokat kivágták, a falak helyén levő dombot pedig nivellálták.

Izsa csak igen kis természetesen dombon fekszik s hogy nagy vízálláskor a házak ne legyenek a veszélynek kitéve, magas töltéseket hordtak az épületek alá és a falon kívül így egész földbányák keletkeztek, melyek most halastavak.

A falak helyén ágas oszlopokat, — ugynevezett — fülesek — ástak le, amelyeket füzgallyakkal befontak és sárral betapasztottak, hogy, hogy a többszöri tapasztalás mintegy 40 cmnyire is megvastagodott. A víz aztán nem tudta ledönteni, ha aláment is. A köre való építést egyáltalán nem alkalmazták, mivel nem volt kövük s a falu magasabb helyen fekvő házait egyszerű vályoggal, v. fecskerakással a földre építették fundamentum nélkül.

De ahogy Leányvárat parcellázták, lett kő elég.

Téli napokon puffogott Leányvár alapfalaiban a dinamit, mint akár az almási bányákban.

Másképp hiába mentek neki, nem tudták megkezdeni semmiféle vascsákánnyal v. feszítőkkal sem, kirakták a követ köbökbe s akinek nem volt rá szüksége, eladta.

Izsa 350 háza alatt a melléképületekkel együtt, 40—50 kivételével, mind leányvári kő van.

Azelőtt csak egy-két deszkával falazott közkut volt a faluban, jobban csak a jószág számára, mert az ivóvizet előszeretettel most is a Dunáról hordják, de most már kut is lehet vagy 150 a községben, szintén leányvári kőből.

Vannak, akik történelmi érzék hiájával vandalizmussal vádolják ilyenért a köznépet, pedig mit kívánhatunk tőlök? Hisz hány magát műveltnek képzelő úri ember csupán kíváncsiskodó idealizmusunk tartja az archeológiát, s fogalma sincs a közmondásról: „Historia magistra vitae!” Az 1887-ben keletkezett Komárommegyei és Komárom városi Tört. és Rég. Egyesület már régen figyelemmel kíséri a dolgot, de eleddig anyagi ereje sem engedte a kutatás megkezdését, mert előtte volt a fontosabb Brigetio maga is, szintén kettő kutatás nélkül. Megnehezítette volna a dolgot az a körülmény is, hogy egyesek birtoka volt, akiktől ugyan nem lehetett volna a — föld alatti sok aranyat — kiásni. Mintegy 20 éve azonban kisajátította a területet a Vágbalparti Ármentesítő Társulat, melynek védőtöltése a közepén szeli át a castrumot. Egy gátör lakást építettek bele s az őr egy holdnyi járandóságán kívül az egész terü-

letet bírli a társulattól és gazdálkodik rajta. Közben gyümölcsfa sorokat is ültettek, a várárok külső területét meg gledicsiával kerítették be.

Baranyay Géza urnak a Muzeum Egyesület igazgatójának, (ki a társulatnak is egyik elnöke) megkeresésére megengedte a társulat, hogy Egyesületünk a castrum területén ásatást végezhesen, melynek vezetésével csekélységemmel bízta meg.

Tavaly, 1906. aug 25-én meg is kezdtük a munkát. De mindössze csak 140 koronányi összeg állván rendelkezésemre, mivel tekintve a magas nyári napszámot, előre számolnom kellett s igazán csak nyomozásra szorítkozhattam.

A castrum Izsától 2, Komáromból pedig mintegy 6 kilométer távolságra van s 4 oldala pontosan a fő égtájak szerint helyezkedik el. A dunaparti oldal épen azért nem egészen párhuzamos a folyó partjával, mert a Duna itt kissé Észak-keletre kanyarodik s a Kelet-nyugati vonallal mintegy 8°-nyi szöget alkot.

A vár egész környéke alluviális talaj, átlag 1 m. borítással, mely helyel-közzel még vastagabb is. A Dunapart felől pl. a külső sánc-árkokat teljesen eltüntette, ezen oldalról a falak helyét is lenyesték s a magasabb állású árvizek ezen át el is szokták borítani, a castrumnak a Duna-felé lejtősödő szélét. Az É.- K.-Ny.-felé néző körfalak árcai azonban még többnyire behuzatlanok s ha egy darab kő nem maradt volna is bennök, elárulták volna, hogy milyen alakú, mily nagy és hatalmas arányú építmény volt e helyen. De szerencsénkre még kő is maradt elég. Mint a mellékelt rajz feltünteti, még 8 helyen találtam követ, amelyek teljesen megvilágítják a dolgot.

Mint a legtöbb táborhelynél, itt is két, egymást derékszögben metsző vonal képezte az alapot, melyek a négy oldalon levő 4 hatalmas kaput egymással átellenesen összekötötték; u. m. a *via principalis* (észak-déli) és a *via decumana* (kelet-nyugoti.)

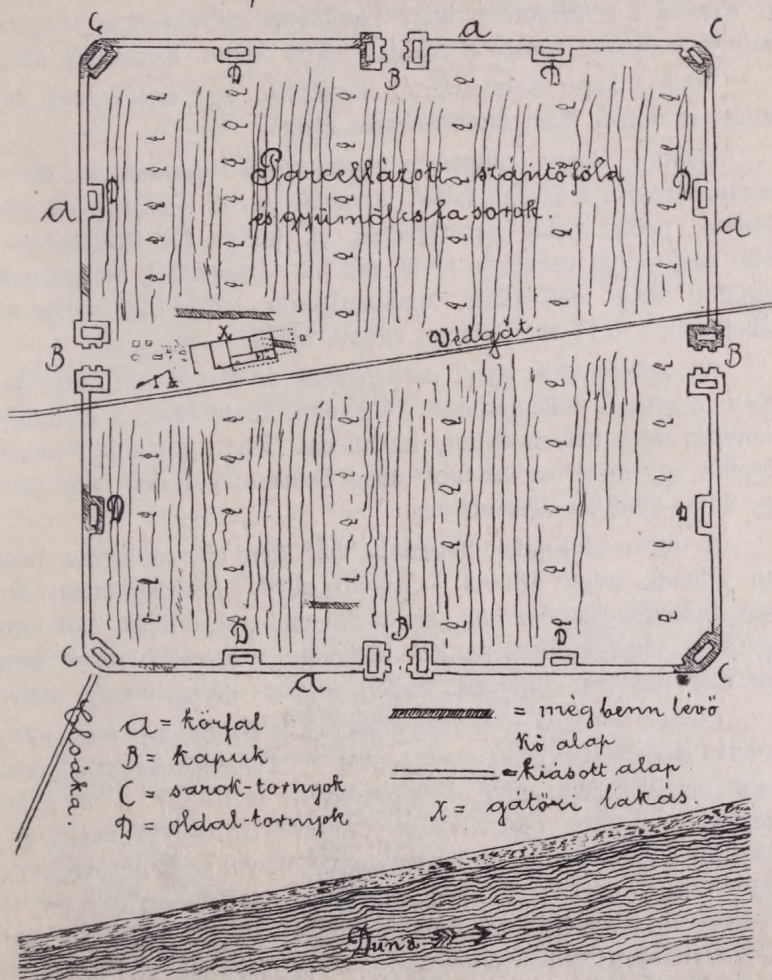
Az oldalak hosszúsága 172 méter a falakon belül, ezek vastagsága pedig átlag 2 méter (néhol 2·10—2·20 m.) A négy kapu mindegyikét 2—2 torony védte, tornyokkal voltak el látva a sarkok is, valamint a sarkok is kaputornyok közötti félközép, volt tehát összesen 20 torony.¹⁾

1. A római tornyot azonban nem úgy kell elképzelni, mint egy középkori, vagy a jelen időben ismeretes szabadon álló magas tornyokat, mert ezek alig emelkedtek 2—3 méterrel a lőréses galériás falak fölé.

A közepén keresztül húzódó védőtöltés hegyesszög alakban vágja át a *via decumanat*, melynek keleti oldalánál sikerült a

A castrum alaprajza.

Lépték=1:1409.8196.

rajz szerint külön nagyságban is föltüntetett teljes kaputorony alapzatot kiásni.

Szimetriális része azonban teljesen hiányzik.

Az öregebb gazdák közül többen állítják, hogy mindegyik

oldalon szedtek ki ilyen kapukat, még az üresen maradt gödrökből is lehet rájuk következtetni, bár ezentul csak az északi kapunak maradt benn egy része. A torony alapfalak vastagsága v. szélessége 1·75 m. és egy 9·79 m² területű őrszobát zártak körül.

A hiányzó fél kapu felé 2 pillérszerű kiugrása van, melynek az lehetett a rendeltetése, hogy a hatalmas boltíves kapu bordázatát tartotta s ostrom esetén a földdel bélelt kaput illesztették közéje.

Akik a kapu szimetrálisát kiszedték, úgy emlékeznek, hogy annak is voltak ilyen támoszlopféle részei.

Sajátos, hogy csupán a kaputornyok ugrottak ki 60—70 centiméternyire a körfal külső vonalán kívül, a sarkok és oldaltornyok pedig belül helyezkedtek el, holott tul Brigetióban és több castrumnál ezeket is kívül találjuk. Ezeknek a tornyoknak a körfalon belül eső része azonban csak 1·25—1·20 méter közt vállalkozik s 6·17 m² területet zárnak körül.

Az oldaltornyok közül csak egynek az alapja van meg, de a többi nyomai is fölismerhetők. A sarkok közül csak a délnyugoti hiányzik, de e helyett itt egy különleges dolgot találunk. A toronyhelyétől egy méter széles árok fut a Duna felé, a déli fallal mintegy 117—120□-szöget alkotva.

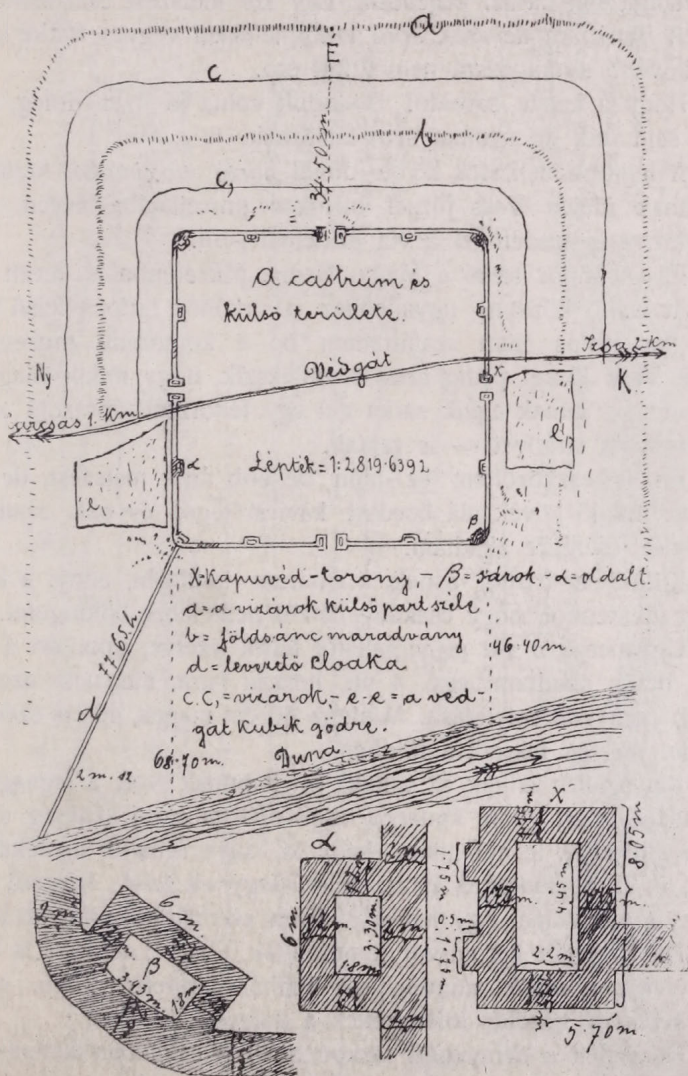
A rajzon cloacának neveztem, bár nem merem egész biztosan állítani, hogy az volt. Csupán abból következtettem erre, hogy boltíves csatorna volt, amint élő emberek állítják, akik mintegy 3—4 ölnyi hosszut szedtek ki belőle, a nagyobb része azonban már régesrég hiányzik, csak a kitakart árok mutatja helyét.

Cloaca volta ellen szól azonban az a körülmény, hogy iránya szembe megy a víz folyásával s nem a rövidebb, hanem a hosszabb utat választja, mert, az alsó torony távolsága — mint már fentebb is jeleztem csak 46·4 m. a felsőé pedig 58·7 m. Ezek a távolságok azonban a keleti és nyugoti oldalak egyenes meghosszabbításai, a cloacának nevezett dolog pedig ezektől szögaltat dél-nyugoti irányba térve még hosszabb utat ír le, s bár vagy 7—8 méternyire van a Duna parttól, így is 77·65 m. hosszú, tehát 8·95 méterrel hosszabb, mint a felső sarok egyenes észak-déli irányu távolsága a Dunától.

Mint a hajóhaddal kapcsolatban említém, Kosztka K. ezt „kikötő szárnyfal”-nak vélte. Lehet, s hogy a castrum felső szélétől indul és nyugatra tartásával mintegy meghosszabbítani lát-

szik a castrum partvonalát, amellet látszik bizonyítani, — de akkor mi célból volt alatta boltozat?

Lehet, hogy a zsilippel volt ellátva és a várakok vízzel való

megtöltésére is szolgált, de akkor is egész a Dunáig kellett volna érnie, aminek semmi nyoma sincs a meredek partoldalon. Bár a hullámok mindig fogyasztják itt a partot, mégis beljebb esik ettől,

hacsak akkor addig nem ért a víz szélé, mert hisz majd kétezer év alatt sok romboló és építő munkát végezhetett az öreg Duna!

Egy gazda azt is állította, hogy a csatorna dunafelőli vége kereszt ágazású falban végződött. Egy kis metszést eszközöltem is ilyen irányban, de csak apró kötőrmelékkel vegyes földre akadtam, bővebb nyomozásra nem jutott erő.

Hogy a keleti saroktól is indult volna ki ilyen dolog, arról senki sem tud, de nyomain sem látszanak.

A legtöbb feliratos kő a dunai *porta maximából* került ki. Ez annak idején Vass József birtokos parcellájába esvén, több tábla követ is szedett fel a *via principalis*-ről.

Egy feliratos sarkkő a Magy. Nemz. Muzeumba is került tőle, (leírását alább közlöm) ugyanehhez a sarkkőhöz tartozó felső részt pedig az ásatás után szállítottam be a komáromi muzeumba. Fia ifj. Vass József pedig arra is emlékszik, hogy mikor magtárakat építették, annak egyik sarka alá egy féltörzset ábrázoló relifet — bizonyára sarkkövet — is raktak.

Én is eszközöltem ez uton beljebb árok metszést, de már csak az utfedő kövek alá hordott kavicsrétegre és sok szanaszét levő kőre, cserépre akadtam.

Különben bárhol ásnak a *castrum* területén, annyi a kő és cserép mindenhol, hogy csákány nélkül nem lehet boldogulni.

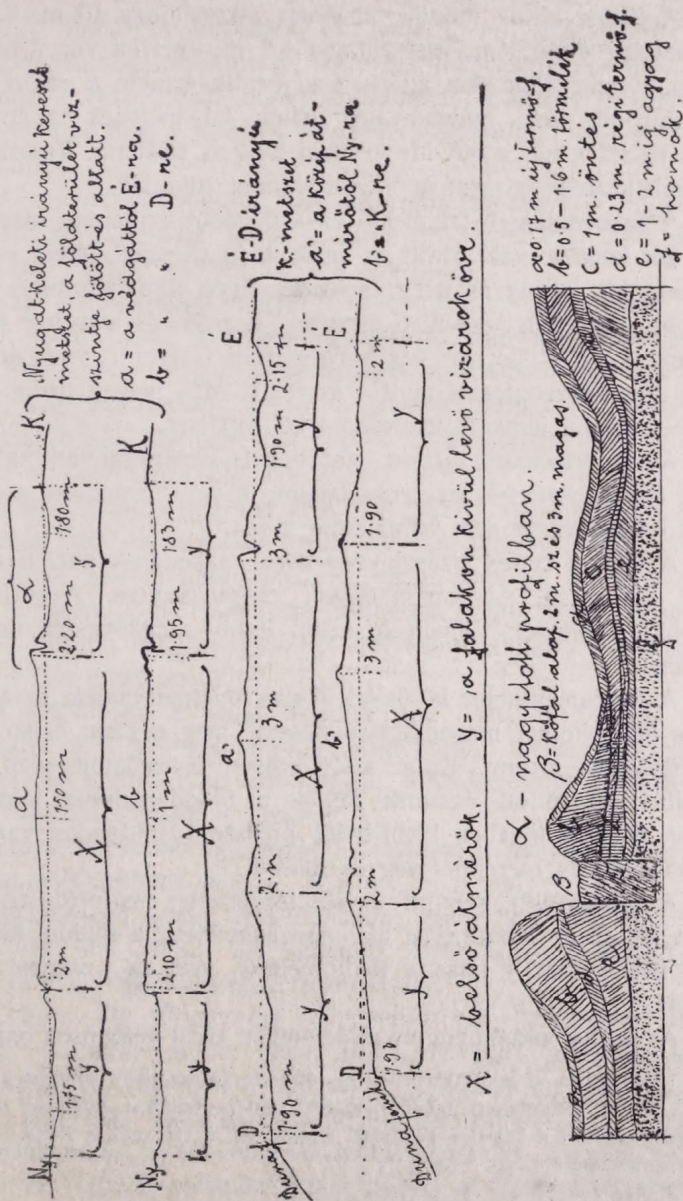
Ugyancsak a *via principalis*től balra kitérve, mindjárt a körfalon belül akadtam egy 4 m. hosszú falra, melynek azonban tovább nem volt folytatása. Mintegy 60 cm magas, 40 cm széles és 1-20 m. mélyen fekszik a földben.

Kétségtelen ennek az utnak és kapunak volt a legnagyobb fontossága, mert gyors támadás vagy ostrom alatti szükség esetén ezuton mehettek le a Dunára, hogy az anyavárba át menekülhessenek. S ha a cloacának nevezett műtárgynak felső, falszerű építménye is lett volna, úgy hátvédül ilyen esetben számíthatott volna.

Ha Brigetiót háromszor lerombolták,¹⁾ úgy Leányvár is kivehette belőle a részét mindig, sőt barbár területen lévén, csakis rajta keresztül gázolva történhettek a dolgok.

Közvetlen a délnyugati sarkon belül is csináltam metszéseket,

1. Hampel: Aquincum 17. l., — Neudeck: Arch. Ért. u. f. III. k. 86. l. Kenner: Noricum u. Pann. 34 35. l. 179-ben Marcus municipiummá emeli, hogy különítse e sokat szenvedett hű várost, mely tevékeny részt vett a 30 éves barbár harc alatt, s a római sereg élelmezéséről gondoskodott.

hogy nem folytatódik-e a csatorna befelé is, de csak kőre és csontra akadtam.

A gátőri lakás mögött azonban sikerült egy 10 m. hosszú falat kitakartatnom, melynek alapja 1·7 m. mélyen van s 50 cm. vastag. Keresztfalak nem ágaznak ki belőle, hanem a gátőri lakás alatt huzódik vele parallel egy másik fal, melynek az épületen kívüli részét a ház előtti kis kertben meg is találtam. Valószínű e nagyobb szabásu alapok a praetorianumot alkották.

A szabadon levő fal mellől és a végéből embereim kiszedtek vagy két kocsira való törött és égett fedő cserepet, mely vegyest volt ezer féle edény és üveg cseréppel, égett föld, pernye és hamu réteggel, meg rengeteg állati csonttal. Konyha és kemence helyek lehettek itt. Rakásuk a közönséges opus incertum volt, de nem olyan erős összeöntéssel mint a körfalak. Más helyen pedig rendszeresen talajul lerakott fedőcserepeket találtam.

A via principalis északi részében is kavicscsal van burkolva, amint egy metszéssel megtapasztaltam, a via decumanat azonban a védő töltés miatt sem bányáztam volna.¹⁾

A falakat kettes vízárok veszi körül, a két árok közötti sánc²⁾ pedig karózással és fonással volt megszilárdítva. A körfalakat cölöpökre építették, amelyek közül több megkövesült darabot találtam.

A fundamentumot körös-körül laza fővenyre rakták. Az alaptól két és fél méternyi magasságban maradt meg a kapu belső része és a délkeleti torony. Ez az alsó, erősen összeöntött alap sima felületben végződött és arra rakták a tulajdonképpeni földfeletti falakat. A falak tövében kívül-belül polcszerű földomlás van törmelék kőből és cseréppel vegyes földből.

A Vitruvius³⁾ szerinti belső lépcsőzetes körpolc azonban hiányzott, de az igen széles alap megengedhette a földdel kitöltött közü kettős falat s talán e földtömegből van az a vastag réteg leomlás.

Az északi oldal nyugoti része mellett kívül különösen rengeteg

1 A castrumon végig huzódó 100—150 cm magas töltés anyagát kívülről hordták be, ez alkalommal tehát nem eszközöltek ásásokat. Különben a töltés itt fölösleges, mert a középre sohasem ért fel az árvíz, csak a Duna felé eső rész szokott elmerülni.

2. Agger.

3. Vitruvius Pollio Augustus idejében élt s egy könyve maradt fenn a rómaiak váráépítési rendszeréről.

sok föld van, s mintegy 9 méter széles polcban támaszkodik a falhoz.

Egy futóárkot vágattam itt keresztül a vizárkokon, de a talajviz miatt alig hatolhattunk fél méter mélységnyire, a polcszerű földtömeg e részen való átvágása azonban igen sok munkát igényelt volna, amire a tornyok és kapuk kitakarása után már nem juthattunk.

A castrumtól nyugotra, Komárom felé is szedtek ki alapfalakat a gazdák s talán még több is lehet ott a földben, mert kő és cserép törmelékek borítják itt is a felszint.

Azt előre tudtam, hogy a kevés ásással sok leletre nem teszünk szert, mivel munkám egyelőre inkább csak a terület s a körfal alakjának pontos meghatározására szoríkozott. Egy-egy oldal hossza 172 m. hosszú, ami a négyzeten 29584 m² területnek, több mint 5 kat. holdnak felel meg s ha hozzá számítjuk a külső árkokat is, összesen 7 kat. holdat tesz ki.

Mégis találtam egy vas kést, két görbe kardhegyet bronzból, melyeknek foka olyan forma hasítással van ellátva, mint a fazsindely vágása. Három darab mécesest, egyik alján jól hivehető *crescens*, másikon *Felix* ismeretes fölírással. Egy darab bordázott vázát is leltünk, melyhez hasonlót nagyobb alakban már Brigetióból is vittek muzeumunkba.

A várban az I. legio adiutrix egy osztálya székel, erről tanuskodik az a sok-sok bélyeges fedő cserép, mely mind ezzel a jelzéssel van ellátva több változatban, több-kevesebb rövidítéssel, sőt retrogad nyomások is akadtak.

Kutya, kecskeláb nyomokat is találtam némelyiken, amint a kiegészítés előtt kerültek bele.

Csupán egy darab téglát találtam, amely különbözött a többi COH. VII. BRIC. AA. jelzéssel. Ilyent már Brigetióban is többet találtak s kétféleképen is olvassák:

Cohors VII. Breucorum és Cohors VII. Brigetiana. Mikor Tiberius a markomannok ellen indult, de Bató felkelése miatt Carnuntumból visszajönni kényszerült, legyőzte a pannonokat, ifjaikat besorozta katonának, de legjobban sujtotta a Breucokat, mert nekik külön nyolc cohorsot kellett állítaniok. Azt is tudjuk, hogy a VII. coh. Breucorum sohse hagyta el Pannoniát, de hogy hol székel, az nincs sehol jelezve. Ha Leányvárbán állomásozott volna, ugy több cserepére is akadtunk volna,

Az utolsó két AA betű ebbe nem is illik bele, ha csak alával nem volt kiegészítve, mely esetben ezt jelenthetné.

Brigetiana-nak jobban megfelel, de ilyen cohors-szal sehol sem találkozunk. Még egypár évvel ezelőtt kaptam egy izsai embertől két darab feliratos cserepet, egyik az I. leg. ad., — a másik I. leg. ad. és ezalatt vonallal van elválasztva BOMICRESC nyomással van ellátva:

L	E	G	I	A	D			
B	O	M	I	C	R	E	S	C

 Egyiket Brigetio, másikat Leányvár területén lelte, de már nem tudja melyiket hol. Eddigél ez is ismeretlen bélyegzés.

Igen sok többé-kevésbé összerakható edény töredéket és 3 darab terra sigillata edény töredéket is találtunk, melyek szépen, diszítvék. Egy külön álló darabon pl. egy nyulat kergető kutya relifje van.

Akadtunk olyan tekegolyó nagyságúra és formára göblyített kövekre és masszából öntött kupalakzatokra, vasszegekre, csizma patkóra is. Egy nagyobb olajos korsó opalizált fenekét egypár töredék darabját s több más olajos üvegdarabot és fület is leltünk, különben ilyen darabokat és terra sigillata töredékeket a föld felszínén is találni eleget.

A M. Nemz. Muzeumba 2 darab feliratos kő került fel Leányvárból, melyekre vonatkozólag Mommsen Corpus Inscriptionum Latinarum című nagy művének III. kötetében ezt találtam:

1761. pag. 11001. alatt. Izsae rep. in castris Romanis, quae dicuntur Pannonia DIENER: nunc Pestini in museo.

S D S

A V R

F E L I

C A V S

S(ilvano) D(omestico) S(acrum) Aur(elia) Felica V(otum) S(olvit)

(Votiv ara mészkőből, 0.25 m. magas 0.15 sz. vörös festés nyomaival)

Egy másik votiv ara 1761. p. 11003. Izsae rep. eodem loco quo n. 11001., nunc Pestini in museo.

S I L · D O M

S P · P R I M I T V S

M I L · L · I · A

V · S · L · M

Tehát Sil(vano) Dom(estico) Sp(urius) Primitus Mil(es) L(egionis) I(primae) A(diutricis) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

E két oltár feliratából látjuk, hogy Silvanusnak, mint az erdők és mezők házi istenének voltak szentelve és állítva, tehát a Leányvárbán állomásozó katonák békés időben a castrum körüli földeken földművelést űztek.¹⁾

Rómát elsősorban mindig katonai államnak kell tekintenünk s amit a polgár, mint katona karddal megszerzett, azt a gyarmatosok mindjárt ekével is biztosították.

De megfordítottját is vehetjük ennek, mert már Pyrros éles katonai szeme belátta, hogy a rómaiak politikai és katonai túlsúlya a római parasztgazdaságok virágzó állapotában rejlik.²⁾

Áll tehát ez az gyarmatokra és provinciákra is, hisz mint főttebb említém Marcus megdicséri Brigetiót, mert a 30 éves markomann háboruk alatt mintegy éléskamrája volt a seregeknek.

A C. I. L. Volt. III. Suppl. Fasc III. 1760 p. 10995 sz. alatt ez áll:

Izsaie apud rusticum Lad. Bulajcsik³⁾

I. o. m

E t i u n o

N I R G

P · A E L

A G A T H O

N C V S V · S · L M

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ET IVNONI R(e) G(ianae) P(ublius) AEL (ius) A G A T H O N (i) C V S V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito) ⁴⁾

Az Ephemeris epigrafica IV. vol. 508 lapján ezt olvashatjuk:

1. Minden táborhelyhez tartozott egy terület (territorium legionis), mely legelőket és földeket foglalt magában. M N. T. I. k. CXLVI.

2. Mommsen, a rómaiak tört. II. köt

3. Megis találtam e követ Izsa, Bulajcsik Laszlónál, ki kérésre be szállította a muzeumba. Ezt, — mint mondta a castrum nyugoti oldalán kívül levő földjükön ásták ki sok alapfallal egyetemben.

4. Clichék hiányában a betűket rekonstruálnom kellett, eredetileg hiányosabbak.

MeNSESXI
eTDIES·XV
cAECIL·RVFVS
tRIB·MIL·LEG·I·AD
eTOVIDIATERTVL
LA-FILIAE·DVL·CIS
SIME P·C

(Egész folyékonyan olvasható, tehát magyarázata fölösleges.)

Ugyan erről az Arch.-epigr. Mitth. aus. Oest. 159 lapján ez áll: Cristliches Relief 0·64 l., 0·73 br., die oberen Ecken abgescrägt. In der Mitte eine Amphora, deren zwei Henkel in Vogelköpfen auslaufen beider seits je ein Pfau, Reste eines Grabsteins, 0·68 l., 0·77 br. Es sind die Spuren zweier Bildnisse und erhalten; unten eine Leiste der Umrahmung des Inschriftfeldes. Bruck einer Inschrift 0·74 l. 0·42 br.)

Ez tulajdonképen 2 darabból állott, a feliratos részét régen elszállították, (még 1877 előtt) a tulajdonképeni pávás, amphorás relifet pedig én szállíttattam be tavaly a komáromi muzeumba, ifj. Vass Józseftől, mint ezt föntebb emlitém is.

Már a pénzekről előbb is megemlékeztem, most csak felsorolom azokat. Jelenlétemben összesen 3 darabot találtak, melyek a következők: II. Constantinus R. gloria exercitus 4 sz. 2 darab, — Severus Alexander Virtus aug. den. 3 sz.

Ezeken kívül több ezüst és bronz pénzt kaptam szintén Leányvárból valókat, de bármily szavahihető emberek állítják is, nem merem biztosra venni, hogy nem Brigetióból kerültek-e elő? Ezek: I. Constantinus gloria exercitus 4 sz. — Hadrianus nagy bronz 2 sz. — Gordianus Aug. vimicium (?) anno III. 3-ik század, — Valens, Glorie Romanorum 4 sz. (2 darab), — Vespasianus denára 1. sz.. — Alexander Severus billon érme III. sz.

Ami meglepő és sajátságos, ezeken kívül találtak itt sok kis ezüst denárt a XV—XVII., sőt a XVIII-ik századból is, II. Mátyás, I. Ferdinánd, II. Ferdinánd, Rudolf és I. Lipót idejéből. Nem csak Leányvárbán, de ettől fölfelé, a Duna partján s különösen a Harsás pusztán felül levő dombon találnak ilyen denárokat és egyéb ujkori pénzeket. Honnan kerültek oda?

Én ezt úgy magyarázom, hogy Izsa község azelőtt Leányvár körül s ettől nyugatra Komárom felé terült el a Dunaparton és ebből a korból valók e pénzek. Izsa község ugyanis azelőtt

tisztán halásztelep volt, mint ezt V. Ince pápának egy 1276-ban kelt bullája bizonyítja mely a községet halászati jogával együtt a nyulakszigeti apáca zárdának ajándékozta midőn azt apostoli szé-
kének különös pártfogásában részesíti

. In quibus haec propriis
duximus vocabulis exprimenda. Locum ipsum, in quo praefatum
Monasterium situm est cum omnibus pertinentiis suis, ex dono
clare memoriae Belae Regis Ungarie jus patronatus, quod habetis
in plebe Sancte Maria Budensis; terras possessiones, Tributum, et
suiquid iuris habetis in Monte Budensi et pertinentiis suis unum
molendinum de callidis aquis cum aquarum decursibus et aliis eius
villam que apellatur Ysa¹⁾ cum piscatione in que capiuntur usenes
et insulam iuxta eandem villam, stagnum aquam fluvialem Sytua²⁾
apellatam et quidquid habetis infraternibus dicte ville et fluvii³⁾.

Ott terülhetett el a község még a XV—XVII. században is, a halász kunyhók pedig még a XIX. sz. rlején is ott voltak s a nép most is „kunyhókhöz“ megy dolgozni az ottani földjeire. A török hódoltság idején valamelyik időszakban innen a mai Bokros-pusztá felé lévő nádasokba menekültek s a most *Kormoslaposnak*, — akkor *Gátlukapartnak* nevezett hely partoldalaiban laktak, földalatti vermekben s csak akkor vonultak vissza, midőn a vész elvonult, de többé nem Duna partjára, hanem a község mai helyére. Apáról fiúra maradva most is él ezek emléke s a Kormoslaposban található csontok és cserepek beszédes tanui e dolgoknak. A földfeletti falakat pedig úgy hordták el Leányvárból, amint

1. Szendrey Imre úgy származtatja e szót, hogy a vizából eredt volna. Finály Gábor a folyó évi husvéti vakációban meglátogatta Leányvárat s midőn közben a község nevét etimologizáltuk, keresztnévből, talán Izsákból származtatta ezt. Szerintem e szó az — insula-ból származott. Háta mögött a Sytua.

2. Zsitva és mocsarai vették körül, hozzátartoztak a donációban említett s talán Pat mellett levő meleg források is s ezzel a nagy területtel egy szigetet alkotott, amely formája most is meg van a határnak. De egy kisebb sziget is lehetett, mert a Vágnak egy ága a Becsali csárda alatt folyott le végig az izsai tón s a falu alatt torkolt a Dunába, egy másik ág ugyanebből Harcsás fölött a mai Kácsás és Gáji tónak nevezett laposokon a harcsási malomrévnél torkolott. E kiszáradt medrek jól felismerhetők s még ezelőtt 10–15 évvel is Komáromból Izsáig egy tó volt az egész terület, melynek mélyebb helyeit a ló is meguszta s vízi madarak százféle faja tanyázott itt zavartalanul.

3 Árp. Uj Okm. IX. 152. — Fejér Cod. Dipl. V. k. 2 r. 307. l., — Ortway T. Magyarorsz. Vizrajza a XIII-ik sz.-ig II. köt. 424.

hozták — hajókon s ha a komáromi templomok, középületek egykoru építői élnének, talán a részleteket is megtudhatnók. Közelebb volt ez a hajóknak, mint Almás. A körfalakat talán csak megkezdték, de mert kemény dió volt, csak a belső falak fundamentomait szedték ki, mert bármikor történt is ez, a rendszeres dúlás, pusztítás nyomai észrevehetők.

Az izsaiak szerint igen sok feliratos követ, pénzeket s egyéb leleteket hordtak el különösen a katonatisztek, kiknek, mint műkedvelő régészeknek a garnizonból való kirándulásra igen közel volt Izsa és Ószőny. Gyulai Rudolf az 1887. évi jelentésében indexbe veszi a Brigetióból elkerült feliratos köveket s szerinte 5 a hódmezővásárhelyi ref. főiskolába, 3 pedig Bécsbe került. Több is jutott így el külföldre, amikről nem is tudunk, mert ha a hadfiak nem ritkaságaikat szaporították is az innen elhordott dolgokkal, nem Pestre, hanem Bécsre gondoltak. Így kellett az utolsó felirat magyarzatáért nekem is Bécsbe mennem.

Állítólag még egy roppant nagy kocka kő is van elszülyesztve a Duna parton a castrum alatt). Ilyen követet a belső területen is emeltettem ki, amint leírások útján a helyeket megtaláltam, de felírás nem volt rajtuk.

Az meg csakugyan szájról-szájra jár az izsai nép közt, hogy volt a várfalakon kívüli gyepen egy *kü-kécske*, amit elvittek a törökök, kicsavarták srófon járó farkát és sok aranyat szedtek ki belőle²).

Hogy mi lett Brigetióval és Leányvárral, milyen csatákban rombolták le és dulták szét őket utoljára? arról ép oly keveset tudunk, mint keletkezésükről.

Az utolsó császári rendelet Sirmiumban 380 szept. 8. látott napvilágot. Ekkor már Pannonia csak hivatalosan tartozik a római birodalomhoz s nem maradt más hátra, minthogy a rómaiak önkéntesen átengedjék Pannoniát állandó lakóhelyül a gótoknak³)

1. Az öregek meséje szerint ez a kölap fedte a Duna alatt átvezető alagut bejáratát. Ezen az uton járt át tulról a 9 grófi testvér, Leányvárban lakó 9 menyasszonyához, de a török mindkét várat lerombolta és a jegyeseket megölte. Kincseik ott maradtak a Duna alatti rejtkehelyen, melynek bejáratát éjjélkor egy tűz-szemű fekete kutya őrzi.

2. Még ezelőtt 4 - 5 évvel is hallottam egy öreg embertől: gyerek korában, midőn ott lovakat őrzött, mindig a kecskét nyergelték, de egyszer malomgerendelyt szállító németek (bajorok) kötöttek ki ott, és magukkal vitték.

3. M. N. T. I. k. CCLVII.

Brigetiót a IV. század vége felé végkép megszállják a szlávok¹⁾ S ha még maradt akkorra belőle, a honfoglaláskor is települhettek köréje. Fényes szerint a XIX. század első évtizedeiben Brigetióban még több ölnyi magasságban állottak fenn a falak, ez azonban szinte hihetetlen.

Berkovic kapitány katonai szeme jól látta, hogy itt egy egész római katonai várgyűrű közepett van, mely a Vértesek felé huzódó 3 szögű síkság nyílását védve a Vág síkjára is átfigyelt. Finály Gábor az Arch. Ért. 1905 évi egyik számában a kormány figyelmébe ajánlja a limes rendszeres fölkutatását, megjelöli a legfontosabb pontokat, számosat a balparton is. Részletesen kimutatja még a költségvetést is, amibe ez a több évig tartó munka kerülne. Míg az ország gazdasági viszonyai miatt ez meg nem valósítható, Egyesületünkre különösen addig, de azontúl is nagy feladatok várnak.

Nincs még az országban egy muzeum-egyesület, mely olyan fontos őrhelyen állna, mint a komáromi.

Brigetió sokszor császári tartózkodási hely volt, igen hatalmas colonia amugy sem maradhatott nagyobb szabású amphiteatrum nélkül, amilyennel Carnuntum és Aquincum dicsekedhetnek, ennek a fölkutatása is hátra van. Hiszen a „*panem et circenses*“ kiáltást csak úgy hangoztatta a provinciális, mint az örök város lakosa, kenyeret ugyan nem adott a római kormány, de legalább szórakoztatásról igyekezett gondoskodni.²⁾ E nemű igényeit Leányvár őrsége is kielégíthette az anyavárosban, de thermáinak bizonyára kellett lenni, vagy talán a leányvári őrség építette azokat a thermákat is, melyet a pati *kénes héviznél*, említ Fényes E.³⁾ s melyre a fent idézett donációs levél is vonatkozik. Tatán, Almáson is kénes meleg fürdők voltak s még e téren sem történt semmi kutatás, pedig ha egy Aesculapius, vagy Hygeia föliratos votív árát lelhetnénk e helyeken, talán világot vethetnének a többi homályban levő dolgokra is.

Remélem, hogy legközelebb már többet mondhatok Leányvárról is, mikor a most elmaradt fénykép felvételeket, a feliratok s egyéb innen került leletek képeit is közölni fogom, mert ezek

1. M. N. T. I. k. CCXCIV.

2. N. N. T. I. k. CXCVIII.

3. Magy. orsz. tört. I. köt

rovására most inkább a történelmi oknyomozásra próbáltam több helyet fordítani.

*

Ha a romok között járkálva a Duna felől kelő játszi szellő arcunkba kergeti a föld porát, a római katonák és barbár rab-szolgák szellemei élednek azokban körülöttünk s beszélnek egy rég letűnt világról, melynek nyomaira majd két ezredév lezajlott viharja vont réteget.

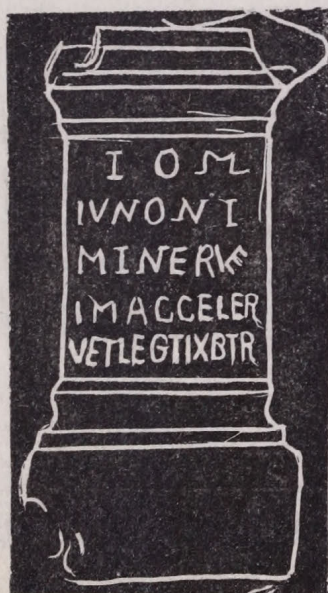
A történelem szelleméből megérthetjük, hogy akkor is csak oly nehéz, oly küzdésteli volt az élet, s hogy az emberek a jelen-hez viszonyítva mindig jobb színben tüntetik fel a multat. A gyenge lelkek és csüggedők erőt merithetnek ezekből a további élet küzdelmekre, mert „Historia magistra vitae“!

Tóth Kurucz János.

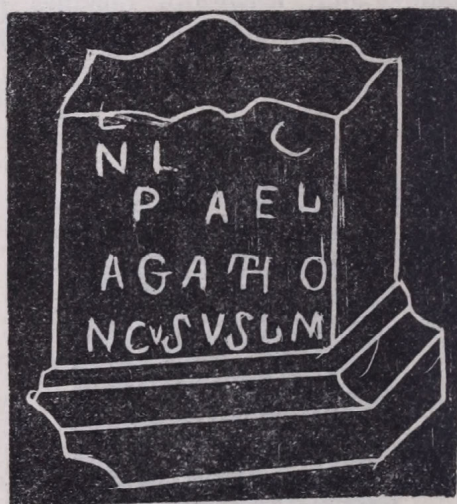
Feliratos emlékeink.

Egyesületünk által legutóbbi hasonló tárgy közleményünk óta megszerzett feliratos emlékekről a következőkben számolunk be:

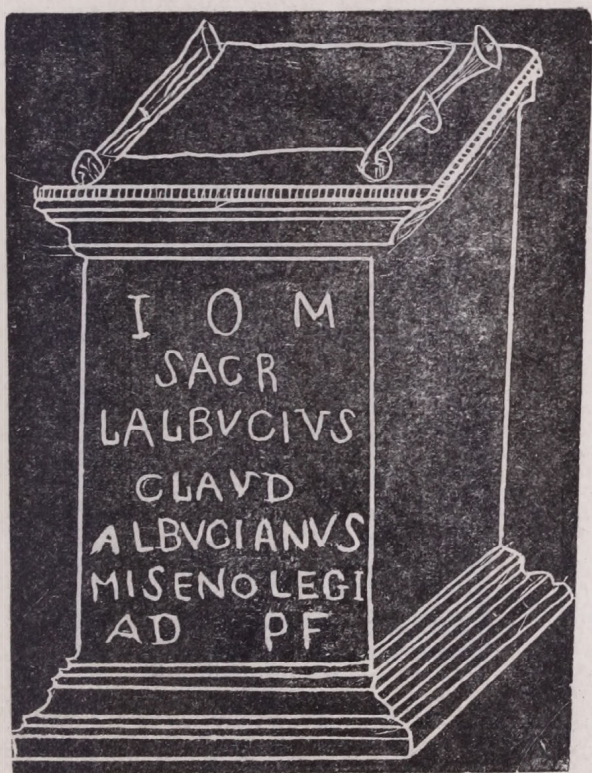
I.

Szák község határában Vaskó Pál telkén talált oltárkő tömör mészkőből, magassága 90 cm., szélessége 30 cm., Juno tiszteletére.

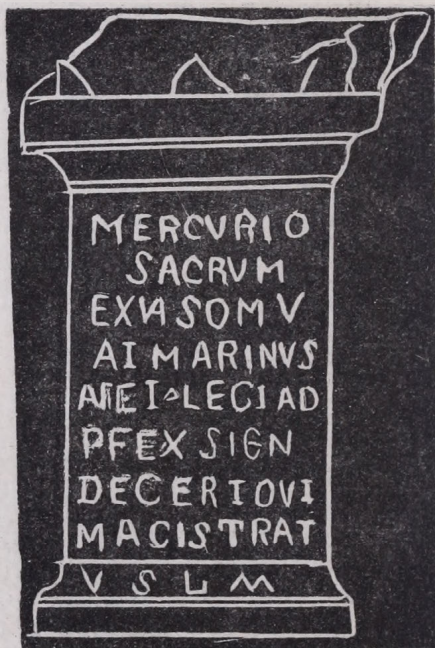
II.

A leányvári ásatásból egy oltárkőtöredék, tömör mészkőből, magassága 49 cm., szélessége 30 cm.

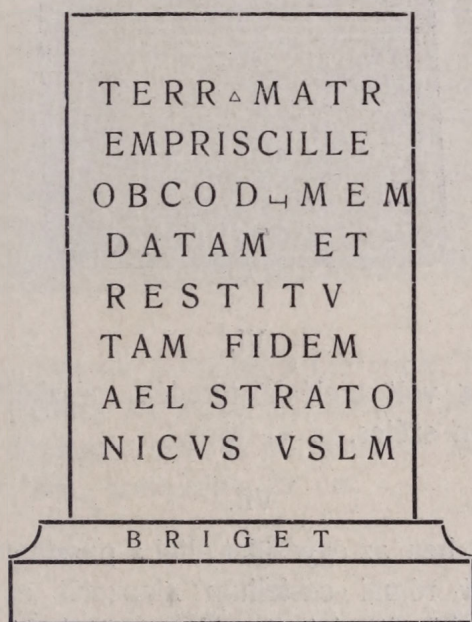
III.

Oltárkő tömör mészkőből 89 cm. magas, 40 cm. széles Bregetiumból.

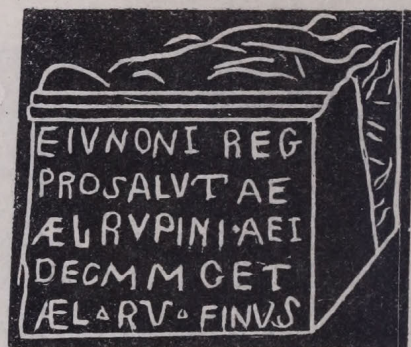
IV.

Oltárkö mészkőből 70 cm. magas, 30 cm. széles, Bregetiumból.

V.

Oltárkö mészkőből 92 cm. magas 32 cm. széles.

VI.

Befalazva volt emlékkő-töredék mészkőből 46 cm. magas, 37 cm széles.

VII.

Az 1902-ben az egyesület által a pusztamonostori erdőben kiásott római castellum alapzatát az uradalom elbontatta és kőveit elvitette. Ezen kövek között volt 3 faragványos, illetve feliratos kő, melyeket az egyesület megszerzett:

1. Egy 112 cm. hosszú és 85 cm. széles kőtöredék-lap dombormű faragvánnyal, egy lovakat megfékező férfi alakot ábrázolva.

2. Egy 115 cm. hosszú, 78 cm széles tömör kőlap, szélén szőlő alaku véséssel, középen következő felirattal:

3. Egy fennálló siremlék felső része, tömör mészkőből, felül Medusa fej alakú fő, alatta 2 oszlop között az elhunytat ábrázoló alak D M betűkkel. A töredék magassága 70 cm., szélessége 72 cm.

VIII.

Sarcophag. A Vacuum Oil Comp. részv. társ. fűzitői gyártelepének építése alkalmával találták és a társaság igazgatósága muzeumunknak ajándékozta. Szép kősir, fedéllel együtt, hossza 200 cm., magassága 129 cm., szélessége 87 cm. Elején 2 felől a sarkakon női fejalakok, közepén az elhunytat ábrázoló alak (mellkép). A sir már kirabolva került elő, mint a hogy egyáltalában ezen korbéli sirok Bregetiumban legnagyobbbrészt már a régi időben raboltattak ki. Az elején levő felirat a következő:

D

M

MEMORIAE AVRELIAE VALERIAE
 QVAE VIXIT ANNXX AVR
 VALERIANVS VET EX DEC
 ALDECM·M·ET AELIAVVS
 EAPARENTES FILIAEDVL
 CISSIMAE FECERVNT ADI
 VVANTE·DOMITIANO·
 OPT·SPEI FRATRE

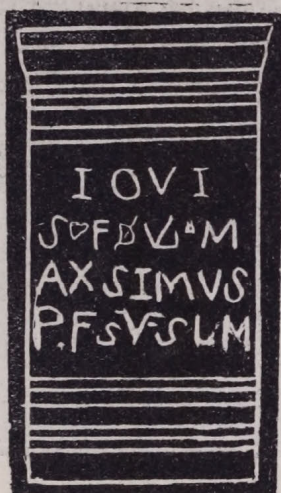
IX.

Egy 200 cm. hosszú, 89 cm. széles, 108 cm. magas kőkoporsó hasonló alaku, mint a fent leirt füzitői felirat, nélkül; elől a két sarok is hasonlóan kiképezve, mint a fentinél, de a fejek (1—1 sisakos fej) csak gyengén vannak bevésve. A középső félkörben egy férfi és egy női alak domborműve.

X.

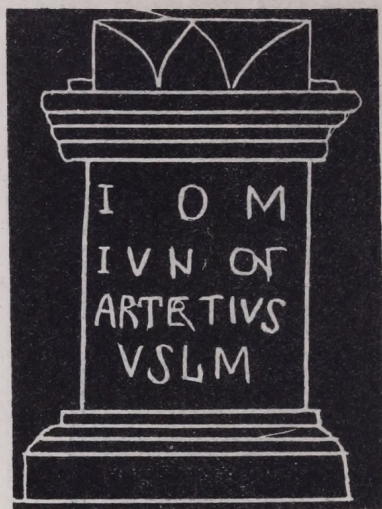
Egy 210 cm. hosszú 87 cm. széles, 115 cm. magas szintén hasonló kőkoporsó mint a fentiek; itt elől a 2 sarkon hasonló fejek, mint a VIII. alatt leirt sarcophagnál, a középső félkör azonban üres, felirat ezen sincs.

Az én magángyűjteményemből következő feliratokat közölhetem :

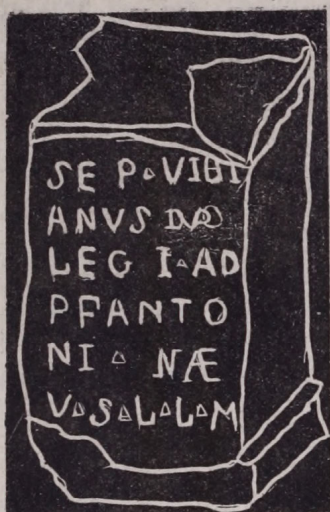
I.

Oltárkő mészkőből 59 cm magas, 27 cm széles. Az őszyi szőlőkben találtatott.

II.

Oltárkő mészkőből 56 cm. magas, 21 cm. széles.
Találtatott az ószőnyi Pannonia dülőben.

III.

Oltárkö mészkőből, felső és alsó része megrongálva, 43 cm. magas, 20 cm. széles, találatott az ószőnyi Pannónia dűlőben.

IV.

Egy jette-szerű lávaanyagból készült hosszukás négyszögű gyöngyszem, melynek hossza 28 ^m/_m, egy lapja 6 ^m/_m széles; a négy lapján a következő felirat olvasható:

C R E D E

M E E T V

D E B I

M E E T V

I D E M

Crede me et videbis fidem. Bizonyára e jó tanáccsal akarta ellátni, valamely szerelmes vőlegény a menyasszonyát.

Milch Ármin.

Tartalom:

Hivatalos rész:

Baranyay Géza: Igazgatói jelentés	3
Zárószámadás 1907 évről	10
Költségvetés 1907 évre	11
Tisztviselők és tagok névsora	12
Alapi Gyula: A gyűjtemények gyarapodása	17

Irodalmi rész:

Alapi Gyula: Gyulai Rudolf	23
Tóth Kurucz János: Leányvár	40
Milch Ármin: Feliratos emlékeink	69

